

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Τμήμα Μουσικών Σπουδών

Χαρίλαος Ταλιαδώρας

**Άρχων Πρωτοφάλτης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής
Κωνσταντινουπόλεως και Πρωτοφάλτης του Καθεδρικού
Ι.Ν. της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης**

Τιμητική Εκδήλωση για τα 70 χρόνια πρωτοφαλτείας

Θέρμη, 7 Μαρτίου 2012

Πρακτικά

Θεσσαλονίκη, 2014

Φωτογραφία στο εξωφύλλο: Ο πολυέλαιος στον Καθεδρικό Ι.Ν. της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Τμήμα Μουσικών Σπουδών

Χαρίλαος Ταλιαδώρας

Άρχων Πρωτοψάλτης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής
Κωνσταντινουπόλεως και Πρωτοψάλτης του Καθεδρικού
Ι.Ν. της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης

Τιμητική Εκδήλωση για τα 70 χρόνια πρωτοψαλτείας
Θέρμη, 7 Μαρτίου 2012

Πρακτικά

Επιμέλεια: Μαρία Αλεξάνδρου και Εμμανουήλ Γιαννόπουλος,
σε συνεργασία με τους Δημήτριο Αδάμο και Δημοσθένη Σπανουδάκη

Θεσσαλονίκη, 2014

Πρακτικά Τιμητικής Εκδήλωσης

Χαρίλαος Ταλιαδώρας

Άρχων Πρωτοψάλτης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως και
Πρωτοψάλτης του Καθεδρικού Ι.Ν. της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης.
Τιμητική εκδήλωση για τα 70 χρόνια πρωτοψαλτείας

Επιμέλεια και σχεδίαση ηλεκτρονικού βιβλίου: Μαρία Αλεξάνδρου, Εμμανουήλ Γιαννόπουλος

Επιμέλεια/παραγωγή του DVD της Τιμητικής Εκδήλωσης: Δημήτρης Αδάμος

Επιμέλεια φωτογραφικού υλικού της Τιμητικής Εκδήλωσης: Δημοσθένης Σπανουδάκης

Ηλεκτρονική δημοσίευση του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης, Ομάδα Παλαιογραφίας Βυζαντινής Μουσικής

<http://byz.web.auth.gr/drupal/>

© Copyright 2014, Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και οι
συγγραφείς

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
Πρόγραμμα της Τιμητικής Εκδήλωσης	9
Χαιρετισμός – Ευανθία Νίκα-Σαμψών	11
Εισηγήσεις :	
Μαρία Αλεξάνδρου – Ο Άρχων Πρωτοψάλτης Χαρίλαος Ταλιαδώρας, ένας κορυφαίος εκπρόσωπος της Βυζαντινής Ψαλτικής στη σύγχρονη εποχή.	15
Εμμανουήλ Γιαννόπουλος – Το εκδοτικό και δισκογραφικό έργο του Χαριλάου Ταλιαδώρας.	31
Αντώνιος Κωνσταντινίδης – Χαρίλαος Ταλιαδώρας, ο δάσκαλος.	35
Πέτρος Παπαεμμανουήλ – Χαρίλαος Ταλιαδώρας, ο χοράρχης.	41
Χρυσόστομος Σταμούλης – Τέχνη και καλλιτέχνης στην εκκλησιαστική μουσική.	45
Φωτογραφικό υλικό από την Τιμητική Εκδήλωση - Δημοσθένης Σπανουδάκης	49
Επίμετρο:	
Χαρίλαος Ταλιαδώρας – «Να τη φυλάξετε τη βυζαντινή μουσική, σαν κόρη οφθαλμού».	67
Λόγος παραινετικός προς τους νέους μουσικούς.	
Χαρίλαος Ταλιαδώρας – «Βυζαντινό Ορατόριο», α' έκδοση.	71

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το παρόν βιβλίο περιέχει τα Πρακτικά μιας Τιμητικής Εκδήλωσης για μια εξαιρετική προσωπικότητα της ελληνικής μουσικής και της βυζαντινής ψαλτικής τέχνης, τον κ. Χαρίλαο Ταλιαδώρο, Άρχοντα Πρωτοψάλτη της Αγιοτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, και Πρωτοψάλτη του Καθεδρικού Ι.Ν. της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης.

Το έτος 2012, όταν συμπληρώθηκαν τα 70 χρόνια πρωτοψαλτείας του μεγάλου αυτού ερμηνευτή στα αναλόγια της Θεσσαλονίκης, οι καθηγητές, οι φοιτητές και η γραμματεία του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μαζί με πλήθος εκλεκτών συναδέλφων και φίλων, είχαν την ιδιαίτερη τιμή να τον έχουν κοντά τους, να τον ακούσουν, να πάρουν και να δώσουν χαρά.

Ο χαιρετισμός της Προέδρου του Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ., κ. Ευανθίας Νίκα-Σαμψών, καθώς και οι πέντε ομιλίες που εκφωνήθηκαν στην εκδήλωση αποτελούν το πρώτο μέρος του παρόντος βιβλίου και παρουσιάζουν τη σπουδαιότητα, το εύρος και βάθος του καλλιτεχνικού, διδακτικού και μελουργικού έργου του τιμωμένου μουσικού, καθώς και για το ρόλο του καλλιτέχνη στην εκκλησιαστική μουσική γενικότερα.

Ακολουθούν φωτογραφίες της Εκδήλωσης, μέσα από το φακό του νεαρού μουσικολόγου και υποψήφιου διδάκτορα του Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ., κ. Δημοσθένους Σπανουδάκη. Η Εκδήλωση έχει διαδοθεί μέσω livestreaming από τον Δρ. κ. Δημήτριο Αδάμο, υπάλληλο Ι.Δ.Α.Χ. του Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ., και βρίσκεται στην ιστοσελίδα του Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ. υπό τη διεύθυνση <http://www.mus.auth.gr/cms/?q=node/921>. Ένα DVD με το αντίστοιχο αρχείο επισυνάπτεται στην παρούσα έκδοση.

Ως επίμετρο των Πρακτικών δημοσιεύονται εδώ, για πρώτη φορά, δύο σπουδαία και πρωτότυπα κείμενα του κ. Χαρίλαου Ταλιαδώρου, το ένα συγγραφικό και το δεύτερο συνθετικό. Πρόκειται για έναν Παραινετικό Λόγο προς τους νέους μουσικούς, που γράφηκε το Σεπτέμβριο του 2014, και για το μελούργημα «Βυζαντινό Ορατόριο», σε στίχους από την Αποκάλυψη του Αγίου Ευαγγελιστού Ιωάννου, το οποίο γράφηκε τη δεκαετία του 1990.

Για να πραγματοποιηθεί η Τιμητική Εκδήλωση και να ολοκληρωθεί η παρούσα έκδοση, συνεργάστηκαν πολλά χέρια με πολλή αγάπη. Θερμές ευχαριστίες απευθύνουμε στο συνάδελφο κ. Ιωάννη Καϊμάκη, αναπληρωτή καθηγητή του Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ., μαζί με τον οποίο είχε γίνει η πρόταση για τη διοργάνωση της Τιμητικής Εκδήλωσης προς τα μέλη της Γενικής Συνέλευσης του προαναφερθέντος Τμήματος. Ευχαριστούμε τους ομιλητές και τα μουσικά σύνολα που συμμετείχαν στην Τιμητική Εκδήλωση, καθώς και όσους συνεργάστηκαν στη δημιουργία και επιμέλεια των Πρακτικών. Ευχαριστούμε ιδιαίτερα τον κ. Ταλιαδώρο και τους μαθητές του, τον κ. Χρήστο Τογκαρίδη και τον κ. Δημήτριο Τσιάκαλο, για την σημαντική τους βοήθεια στην συλλογή αρχαιικού υλικού και την ευγενέστατη υποστήριξή τους. Επίσης ευχαριστούμε την κ. Γεωργία Χριστοδούλου-Τερζή για το σχεδιασμό της ιστοσελίδας <http://byz.web.auth.gr/drupal/> όπου αναρτήθηκε η ψηφιακή έκδοση των Πρακτικών, και για την εμπεριστατωμένη βοήθειά της σε ποικίλα τεχνικά ζητήματα που αφορούσαν την ψηφιακή έκδοση των Πρακτικών. Τέλος, ευχαριστούμε τη δ. Αποστολία Γοργγολίτσα, τον κ. Adrian Sîrbu και όλα τα μέλη της Ομάδας Παλαιογραφίας Βυζαντινής Μουσικής για τη βοήθειά τους στην υλοποίηση της εκδόσεως.

Ευελπιστούμε ότι ο παρών τόμος θα αποτελέσει έναυσμα για μελλοντικές έρευνες που θα συνεχίσουν την έρευνα γύρω από το πολύτιμο έργο του Άρχοντος Πρωτοψάλτου κ. Χαρίλαου Ταλιαδώρου και άλλων σημαντικών προσωπικοτήτων της Ψαλτικής Τέχνης στη σύγχρονη εποχή.

Μαρία Αλεξάνδρου

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΤΙΜΗΤΙΚΗΣ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ

Φουαγιέ του Τμήματος Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ. στη Θέρμη
Τετάρτη, 7 Μαρτίου 2012

I. Ομιλίες και επίδοση τιμητικής πλακέτας

17.45-18.00 Προσέλευση

18.00-18.10 Χαιρετισμός από την Πρόεδρο του Τμήματος Μουσικών Σπουδών, αναπληρώτρια καθηγήτρια κ. Ευανθία Νίκα-Σαμψών.

18.10-18.20 Μαρία Αλεξάνδρου, επίκουρη καθηγήτρια Τ.Μ.Σ., *Ο Αρχων Πρωτοψάλτης Χαρίλαος Ταλιαδώρας, ένας κορυφαίος εκπρόσωπος της Βυζαντινής Ψαλτικής στη σύγχρονη εποχή.*

18.20-18.30 Εμμανουήλ Γιαννόπουλος, λέκτορας Τ.Μ.Σ., *Δημοσιευμένες ηχογραφήσεις και εκδοτικό έργο του Χαρίλαου Ταλιαδώρας.*

18.30-18.40 Αντώνιος Κωνσταντινίδης, κριτικός μουσικής, διδάκτωρ Μουσικολογίας, *Χαρίλαος Ταλιαδώρας, ο δάσκαλος.*

18.40-18.50 Πέτρος Παπαεμμανουήλ, καθηγητής Βυζαντινής Μουσικής, Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, *Χαρίλαος Ταλιαδώρας, ο χοράρχης.*

18.50-19.00 Χρυσόστομος Σταμούλης, καθηγητής, Πρόεδρος Τμήματος Θεολογίας, *Τέχνη και καλλιτέχνης στην εκκλησιαστική μουσική.*

Επίδοση τιμητικής πλακέτας από την Πρόεδρο του Τμήματος Μουσικών Σπουδών, αναπληρώτρια καθηγήτρια κ. Ευανθία Νίκα-Σαμψών.

19.00-19.30 Χαρίλαος Ταλιαδώρας, *Αντιφώνηση.*

II. Καλλιτεχνικό πρόγραμμα

19.30-19.45 Ψαλμώδηση μελοποιήσεων από το έργο του Χαριλάου Ταλιαδώρου, από φοιτητές και φοιτήτριες του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. Διεύθυνση: Εμμανουήλ Γιαννόπουλος. Δοξαστικό Αίνων Κυριακής Απόκρεω, Προκαθάρωμεν έναντους αδελφοί, ήχος α'.

Συμμετέχοντες: Αποστολία Γοργολίτσα, Ανδριάννα Κόρακα, Ιωάννα Κουλλεπού, Φωτεινή Παπαδάκη, Αλέξανδρος-Θεολόγος Καραγιώργης, Γιάννης Δημητρούδης, Γιάννης Σακελλάρης, Γιώργος Ξουλόγης, Δημοσθένης Σπανουδάκης, Κωνσταντίνος Γιαννός, Παναγιώτης Χρόνης, Προκόπης Διδιλής.

19.45-20.00 Ομάδα Παλαιογραφίας Βυζαντινής Μουσικής από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ.: *Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος και το ιστορικό βάθος της βυζαντινής μελωδρικής παράδοσης*, με αποσπάσματα από τον Σεραφικό Ύμνο της Θ. Λειτουργίας του Μ. Βασιλείου, ήχος β'. *Επί σοι χαίρει*, ήχος α'. *Ότε τῷ σταυρῷ*, ήχος β'.

Συμμετέχοντες: Αποστολία Γοργολίτσα, Προκόπης Διδιλής, Χρυσούλα Καλτσά, Ivan Mishchenko, Δημοσθένης Σπανουδάκης, Βασίλης Χάδος, Μαρία Αλεξάνδρου (υπεύθ.).

20.00-20.15 «Μουσικό Πολύτροπο», υπεύθυνος: Ιωάννης Καϊμάκης, αναπληρωτής καθηγητής Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ. Τραγούδια: *Τρεις καλογέροι Κρητικοί*, *Αφήνω 'γεια*, *Ανάθεμα τον αίτιο*.

Συμμετέχοντες: Παπανικολάου Βαλεντίνη, Σεδίκου Πηνελόπη, Κωνσταντίνου Αικατερίνη, Γεωργιάδου Ελισάβετ, Ζηκοπούλου Θεοδώρα, Τσιγάρα Ευτέρπη, Παπαδάκη Φωτεινή, Μιχαήλ Δωροθέα, Βασιλικούδης Άγγελος, Παπακυριακού Στυλιανή, Κοτσαπάρης Νώντας, Τσέρνου Λίνα, Τσέρνου Ρούλα, Βορδόνης Γιώργος, Δαδάτση Νικολέτα, Πάρρη-Νίνα Δήμητρα, Κόρακα Αντριάννα, Γεωργίου Κλεοπάτρα, Νεσσέρη Μαρία, Ρουδνιλής Τηλέμαχος, Παπάς Χρήστος, Παπάς Κώστας, Σπυρόπουλος Άλκης, Μωρίκη Ελένη, Μαργαρίτης Κώστας, Φούσκη Μαρία, Ευθυμίου Άκης, Κοκκίνης Δημήτριος.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Ευανθία Νίκα-Σαμψών

Αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ.

Άρχοντα Πρωτοφάλη κ. Χαρίλαε Ταλιαδώρε,

Αγαπητοί συνάδελφοι, Αγαπητοί φοιτητές,

Κυρίες και Κύριοι,

με ιδιαίτερη χαρά σας καλωσορίζω στην αποψινή εκδήλωση που οργανώνει το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης προς τιμήν του κυρίου Χαρίλαου Ταλιαδώρου, του Άρχοντος Πρωτοφάλη της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως και Πρωτοφάλη του Καθεδρικού Ιερού Ναού της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης. Ως Πρόεδρος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών θεωρώ σημαντική στιγμή να απευθύνω χαιρετισμό στην αποψινή εκδήλωση προς τιμή μιας εκ των μεγαλύτερων προσωπικοτήτων της ελληνικής βυζαντινής μουσικής μας παράδοσης, εξέχοντος διδασκάλου, ο οποίος έχει εκπαιδεύσει επί μακρόν γενιές ιεροφαιτών και το καλλιτεχνικό και εκπαιδευτικό έργο του έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης στον τομέα της Βυζαντινής Μουσικολογίας.

Η παρούσα τιμητική διάκριση συνιστά μία πανηγυρική αναγνώριση του διαρκούς ενδιαφέροντός του για τη βυζαντινή μουσική και της δημιουργικής προσήλωσης στις αξίες της βυζαντινής μουσικής παράδοσης, αλλά επίσης διάκριση για την καλλιέργεια της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Γεννημένος στη Θεσσαλονίκη, ο Καλλιφώνος Πρωτοφάλης, Μουσικοδιδάσκαλος, Μελοποιός και Χοράρχης [ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος], από τους διαπρεπείς της σύγχρονης εποχής, καθιερώθηκε στο παγκόσμιο στερέωμα ως ένας από τους πλέον αξιόλογους εκπροσώπους της Ψαλτικής Τέχνης και αναγνωρίστηκε ως κορυφαίος εκφραστής του λεγόμενου πατριαρχικού ύφους.

Το έτος 2012 συμπληρώθηκαν 70 χρόνια διακονίας του κυρίου Ταλιαδώρου στα ψαλτικά αναλόγια της Θεσσαλονίκης, καθώς και 60 χρόνια πρωτοφαιτείας του στον ιστορικό Καθεδρικό Ιερό Ναό της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης· μια μεστή ζωή και άρτια δημιουργία για τον μεγάλο Πρωτοφάλη όχι μόνο της Θεσσαλονίκης, αλλά και ολόκληρης της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος διακρίθηκε από μικρή ηλικία για την καλλιφωνία του και την έφεσή του για την ψαλτική τέχνη. Μαθήτευσε αρχικά στον Πρωτοφάλη Χριστόφορο Κουτζουράδη από τη Χίο. Στη συνέχεια φοίτησε στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής του Εθνικού Ωδείου Αθηνών, απ' όπου έλαβε το Πτυχίο και το Δίπλωμα Βυζαντινής Μουσικής με «Άριστα». Το 1945 έλαβε μαθήματα από τον Άρχοντα Πρωτοφάλη Κωνσταντίνο Πρίγγο (1892-1964), ο οποίος τον επηρέασε στις τεχνικές της ψαλτικής δεξιοτεχνίας και το μεγαλοπρεπές, μυσταγωγικό ύφος ψαλμωδίας. Από το 1944 έφαλε ως Πρωτοφάλης στον Ιερό Ναό του Αγίου Φανουρίου Θεσ/νίκης μέχρι το 1952, έτος κατά το οποίο ανέλαβε Πρωτοφάλης και Χοράρχης στον Καθεδρικό Ιερό Ναό της του Θεού Σοφίας Θεσ/νίκης, όπου φάλλει μέχρι σήμερα. Η ψαλτική του τέχνη είναι διάσημη σε όλη σχεδόν την ελληνική επικράτεια, αλλά και στο εξωτερικό, όπου απέκτησε πολλούς φίλους, θαυμαστές και μιμητές της ψαλτικής του τέχνης. Ως προσκεκλημένος σε διάφορες χώρες, έφαλε, μεταξύ άλλων, στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, στον Καναδά, στην Αυστραλία, στην Κύπρο, στη Γερμανία και στην Αγγλία.

Το πολυσχιδές του έργο περιλαμβάνει μεταξύ άλλων:

- Μακρόχρονη διδακτική δραστηριότητα, μεταξύ άλλων, στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (1964-1967), στο Μακεδονικό Ωδείο και στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.
- Μελοποιήσεις και εκδόσεις.
- Πλούσια δισκογραφική παραγωγή.
- Μέχρι σήμερα ο κ. Ταλιαδώρας διαπρέπει και ως χοράρχης του ιστορικού Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης «Ιωάννης ο Δαμασκηνός», καθώς και άλλων ψαλτικών χορών, με πληθώρα συναυλιών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Για τη μοναδική του προσφορά στην Ψαλτική Τέχνη, ο κ. Ταλιαδώρας τιμήθηκε επανειλημμένως με τα ανώτατα βραβεία. Αποτιμώντας τις ερμηνείες της ψαλτικής του τέχνης, η ελληνική και διεθνής κριτική εξήρε επανειλημμένως και εκτενώς τις ιδιότητες εκείνες που εξυφαίνουν την καλλιτεχνική προσωπικότητα του· καταξιώθηκε στον απανταχού έγκυρο μουσικό τύπο για τις ερμηνευτικές του δεξιότητες, την πρωτοτυπία και το εύρος του ρεπερτορίου του, την πίστη του στις παραδόσεις. Ίσως δεν έχει νόημα στο πλαίσιο ενός εισαγωγικού χαιρετισμού να αριθμήσουμε το υπεράριθμο σύνολο των εκτελέσεων, τον εκτενέστατο κατάλογο των Λειτουργιών, τη διδασκαλία έργων Βυζαντινής Μουσικής, καθώς και τις πρωτότυπες ιδέες και τις πρωτοβουλίες σε διδακτικό επίπεδο που προώθησαν την καλλιέργεια της βυζαντινής μουσικής και επηρέασαν αδιαμφισβήτητα τον ευρύτερο χώρο της Ψαλτικής Τέχνης. Θα αναφερθούν στη συνέχεια εκτενώς και οι άλλοι συνάδελφοι στις διάφορες πτυχές της καλλιτεχνικής προσφοράς του.

Μέσω του έργου του Χαρίλαου Ταλιαδώρας υλοποιήθηκε και μια νέα μοναδική τάση προσέγγισης της βυζαντινής μουσικής που τεκμηριώθηκε μέσα από την εποικοδομητική και διαχρονική προσφορά του για την αρχειοθέτηση, τον τρόπο διδασκαλίας και τη διάδοσή της, στοιχεία ιδιαίτερα θεμελιώδη για τον τομέα της Βυζαντινής Μουσικολογίας στον ελληνικό χώρο.

Ως Πρόεδρος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης σας επιδίδω αυτό το τιμητικό βραβείο και εκφράζω τις εγκάρδιες ευχαριστίες μας για την εξαιρετική προσφορά σας στον τομέα της Ψαλτικής Τέχνης και της Βυζαντινής Μουσικολογίας.

Εύη Νίκα-Σαμψών

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ

Ο Άρχων Πρωτοψάλτης Χαρίλαος Ταλιαδώρας, ένας κορυφαίος εκπρόσωπος της Βυζαντινής Ψαλτικής στη σύγχρονη εποχή¹

Μαρία Αλεξάνδρου

Επίκουρη καθηγήτρια του Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ.

1. Εισαγωγικά

Η βυζαντινή μουσική έχει μια μεγάλη και αδιάκοπη εξελικτική πορεία σχεδόν δύο χιλιάδων χρόνων και είναι μια ζωντανή τέχνη μέχρι σήμερα (βλ. πίν. 1).

Κατά τον 20^ο αιώνα ξεχώρισαν οι Άρχοντες Πρωτοψάλτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου Ιάκωβος Ναυπλιώτης, Κωνσταντίνος Πρίγγος, Θρασύβουλος Στανίτσας, καθώς και η περίφημη πεντάδα πρωτοψαλτών, μελουργών και μουσικοδιδασκάλων της Θεσσαλονίκης, αποτελούμενη από τους Αθανάσιο Παναγιωτίδη, Χρυσάνθο Θεοδοσόπουλο, Αβραάμ Ευθυμιάδη, Αθανάσιο Καραμάνη και Χαρίλαο Ταλιαδώρο (βλ. πίν. 2-3).

2. Η ψαλτική σταδιοδρομία του Χαρίλαου Ταλιαδώρου και η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης

Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος (γεν. 1926 στη Θεσσαλονίκη) ξεκίνησε την ψαλτική του σταδιοδρομία το 1942, σε ηλικία 16 χρονών, ως λαμπαδάριος και, από την ίδια χρονιά, πρωτοψάλτης στον Ιερό Ναό Αγίου Θεράποντος Κάτω Τούμπας. Δύο χρόνια αργότερα, το 1944, έγινε πρωτοψάλτης στον Ιερό Ναό Αγίου Φανουρίου και Τιμίου Προδρόμου στην ίδια περιοχή (βλ. πίν. 4).

Από το έτος 1952 μέχρι και σήμερα, πάνω από 60 χρόνια, είναι πρωτοψάλτης του Καθεδρικού Ιερού Ναού της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης (βλ. πίν. 5),² στο υπερχλιετές αναλόγιο της Μεγάλης Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης, όπου σμιλεύθηκαν δεκάδες γενιές ψαλτών κατά τα βυζαντινά, τα μεταβυζαντινά και τα νεότερα χρόνια (βλ. πίν. 6).³ Ας σημειωθεί ότι η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης ξανακτίστηκε τον 7^ο/8^ο αιώνα με πρότυπο την Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης. Οι ομοιότητες δεν αφορούν μόνο την αρχιτεκτονική και το ψηφιδωτό διάκοσμο (βλ. πίν. 7-8), αλλά και το κοσμικό-ασματικό λεγόμενο τυπικό, το οποίο είχε διαμορφωθεί κατά το χρυσό αιώνα του Αγίου Ιουστινιανού

¹ Θερμά ευχαριστήρια στους κ. Αντώνη Κωνσταντινίδη, Πέτρο Παπαεμμανουήλ και Δημήτριο Τσιάνκαλο για τη βοήθειά τους στη συλλογή υλικού για την παρούσα εισήγηση. Επίσης πολλές ευχαριστίες στον κ. Θεόφιλο Κορδελλίδη, μαθητή του κ. Ταλιαδώρου, για διαφωτιστικές συζητήσεις σχετικά με το θέμα της παρούσης εισήγησης.

² Για τον Ι. Ναό της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, βλ. Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου/Α. Τούρτα, *Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη* (Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν, 1997), 197-200. Η ιστορία του ναού ξεκινά με μια παλαιοχριστιανική πεντάκλιτη βασιλική κτισμένη πιθανόν τον 5^ο αι., πάνω σε προγενέστερες ρωμαϊκές θέρμες. Αυτή η βασιλική, η οποία αποτελούσε την παλαιότερη επισκοπική εκκλησία της πόλης, καταστράφηκε στους σεισμούς του 620-630. Ξανακτίστηκε με τη μορφή που γνωρίζουμε σήμερα και “υπήρξε τουλάχιστον από τον 8^ο αι. έως τη μετατροπή της σε τζαμί το 1523/24, η «Μεγάλη εκκλησία» της Θεσσαλονίκης, δηλαδή ο μητροπολιτικός ναός της πόλης” (με μια διακοπή στη Φραγκοκρατία, έτ. 1204-1224, περίοδο κατά την οποία λειτουργούσε ως καθεδρικός ναός των καθολικών). Μετά το πέρας της Τουρκοκρατίας και την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης το 1912, ο ναός αποδόθηκε ξανά στη χριστιανική ορθόδοξη λατρεία.

³ Για την ψαλτική τέχνη στη Θεσσαλονίκη, βλ. Ιωάννης Λιάκος, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ΄-ΙΕ΄ αιώνα*, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 15, έκδ. Γρ. Στάθης (Αθήνα, 2007). Του ιδίου, “Οί Θεσσαλονικείς μεταβυζαντινοί μελουργοί”, *Θεοδρομία*, έτος Ι΄, τεύχος 1 (Ιανουάριος - Μάρτιος 2008), 61-81.

(527-565)⁴ και ήταν εν χρήσει στην Αγία Σοφία της βασιλίδας των πόλεων μέχρι την Τετάρτη Σταυροφορία, το 1204. Αυτό το τυπικό διασώθηκε μέχρι την τουρκοική Άλωση της Θεσσαλονίκης το 1430 στην Αγία Σοφία της συμβασιλεύουσας πόλης, και περιγράφηκε από τον Άγιο Συμεών, Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (1370-1429).⁵

Με τον Χαρίλαο Ταλιαδώρο ως μεταλαμπαδευτή της πατριαρχικής μουσικής παράδοσης στη Θεσσαλονίκη του 20^{ου} αιώνα, η Αγία Σοφία βρήκε έναν αντάξιο συνεχιστή της ψαλτικής της παράδοσης.⁶

3. Μια σύντομη αναφορά στο έργο του Χαρίλαου Ταλιαδώρου και στη διεθνής ακτινοβολία του⁷

Το πολυσχιδές έργο του Άρχοντος Πρωτοφάλτου Χαρίλαου Ταλιαδώρου περιλαμβάνει:

✓ Διδακτική δραστηριότητα στο ΑΠΘ (1964-1967), στο Μακεδονικό Ωδείο και στη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης, για πολλές δεκαετίες.

✓ Μελοποιήσεις και εκδόσεις: ❖ *Πρότυπον Αναστασιματάριον*, Θεσ/κη 1976, β' βελτιωμένη έκδ., Θεσ/κη 2001 ❖ *Επίτομος Λειτουργία*, Θεσ/κη 1972, ε' έκδ. βελτιωμένη μετά προσθήκης νέων μαθημάτων, Θεσ/κη 2003 ❖ *Νέο Ειρημολόγιο Καταβασίων του όλου Ενιαντού, Αργό και Σύντομο*, Θεσ/κη 1994, β' βελτιωμένη έκδ., Θεσ/κη 2012 ❖ *Τριώδιον περιέχον Δοξαστικά και Ιδιόμελα της Αγίας και Μεγάλης Τεσσαρακοστής*, Θεσ/κη 2000 ❖ *Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς*, Θεσ/κη 1998 ❖ *Ο Ακάθιστος Ύμνος*, γ' βελτιωμένη έκδ., Θεσ/κη 2004 κ.ά.

✓ Πλούσια δισκογραφική παραγωγή, εκ της οποίας αναφέρονται μόνο ενδεικτικά:⁸ ❖ Δίσκοι βινυλίου και ❖ κασέτες με ύμνους και τροπάρια από διάφορες ακολουθίες ❖ Ψηφιακοί δίσκοι: Δωδεκαήμερο, Μεγάλη Εβδομάς, Παρακλητικός Κανών, Παναγία Σουμελιώτισσα, Εσπερινός & Θεία Λειτουργία

⁴ Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *Το Βυζαντινό Κράτος*, 4^η έκδ. (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001), 103-117. Για πληροφορίες σχετικά με την αναγνώριση του βασιλιά Ιουστινιανού Α' ως αγίου της Ορθόδοξης Εκκλησίας ευχαριστούμε τον κ. καθηγητή Συμεών Πασχαλίδη.

⁵ Πρβλ. Δημήτριος Κ. Μπαλαγεώργου, *Η ψαλτική παράδοση των ακολουθιών του βυζαντινού κοσμικού τυπικού*, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 6, έκδ. Γρ. Στάθης (Αθήνα, 2001). Alexander Lingas, "Festal Cathedral Vespers in Late Byzantium", *Orientalia Christiana Periodica* 63 (1997), 421-459. Robert F. Taft, s.j., *Le rite byzantin. Bref historique*, trad. Jean Laporte (Paris: Cerf, 1996). Wolfgang Buchwald, Armin Hohlweg, Otto Prinz, *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*, γ' έκδ. (München: Artemis Verlag, 1982), 758-759. Παναγιώτης Χρήστου, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία. Πατέρες και θεολόγοι του Χριστιανισμού*, τ. Β', β' έκδ. (Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 1991), 71.

⁶ Βλ. και παρακάτω, ενότητα 4.

⁷ Πηγές: Μ. Χατζηγιακουμής, *Μνημεία Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Σώμα Δεύτερο, Καλοφωνικοί Ειρμοί, τ. Α', (Αθήνα: Κέντρον Ερευνών και Εκδόσεων, 2007), 172-173. Ολυμπία Τολικά, *Επίτομο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Βυζαντινής Μουσικής* (Αθήνα: Ευρωπαϊκό Κέντρο Τέχνης, 1993), 375-376. Φ. Φωκαΐδης, *Πρωτοφάλτης Ταλιαδώρος. Τέχνη, αισθητική, φιλοσοφία* (Θεσσαλονίκη, 1994). Α.Ι. Κωνσταντινίδης, «Βιογραφικά σημειώματα Χαρίλαου Ταλιαδώρου» (ανέκδοτα, ευχαριστούμε τον κ. Δημήτρη Τσιάκαλο). Ν. Κωνσταντέλιας, *Η Νεότερη ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης: Οι Άρχοντες Πρωτοφάλτες Αθανάσιος Καραμάνης και Χαρίλαος Ταλιαδώρος*, Διπλωματική εργασία ΤΜΣ ΑΠΘ, (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2006), τ. Α', 31-32, 37-38. Συνεντεύξεις του κ. Ταλιαδώρου που δόθηκαν στους φοιτητές Χαρά Παπαμιχαήλ, Νεκτάριος Παπαγεωργίου (βλ. διπλωματικές τους εργασίες που αναφέρονται στην ενότητα 9.2.). Συζητήσεις με μαθητές του κ. Ταλιαδώρου: κ. Θεόφιλο Κορδελλίδη, κ. Πέτρο Παπαεμμανουήλ. Ε. Lapidaki/M. Alexandru, "Temporal experience in ecclesiastical chanting: A collaborative approach between music psychology and Byzantine musicology", στο C. Tsougras/R. Parncutt (επιμ.), *Proceedings of the fourth Conference on Interdisciplinary Musicology (CIM08)*, Thessaloniki, 2-6 July 2008, <http://web.auth.gr/cim08/> Βλ. επίσης τις πλούσιες πληροφορίες στο διαδίκτυο για το πρόσωπο και το έργο του Ταλιαδώρου, εκ των οποίων αναφέρουμε ενδεικτικά το ρεπορτάζ σε: <http://www.youtube.com/watch?v=PHntHWDtaX4&feature=endscreen&NR=1> (11.02.2012), καθώς και το σύνδεσμο el-gr.facebook.com/pages/Χαρίλαος-Ταλιαδώρος/508256655861208 (1.08.2014).

⁸ Για περισσότερα στοιχεία, πρβλ. την εισήγηση του Εμμανουήλ Γιαννόπουλου στην παρούσα έκδοση.

Μεταμορφώσεως, Νεικρώσιμος Ακολουθία, Βυζαντινό Ορατόριο σε κείμενο Αποκάλυψης Αγίου Ευαγγελιστού Ιωάννου. Ειδικής μνείας αξίζουν οι ερμηνείες του σε Καλοφωνικούς Ειρμούς του Πέτρου Μπερεκέτη και Δανιήλ Πρωτοφάλτου, στη σειρά *Μνημεία Εκκλησιαστικής Μουσικής*, επιμ. Μ. Χατζηγιακουμής, Σώμα Δεύτερο, CD 10ο, Αθήνα 2007.

✓ Μέχρι σήμερα ο κ. Ταλιαδώρος διαπρέπει και ως χοράρχης του ιστορικού Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης «Ιωάννης ο Δαμασκηνός», καθώς και άλλων ψαλτικών χορών, με πληθώρα συναυλιών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Το ερμηνευτικό, μελοποιητικό και διδακτικό έργο του Χ. Ταλιαδώρου βρήκε μεγάλη απήχηση τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο. Για τη μοναδική του προσφορά στην Ψαλτική Τέχνη, ο κ. Ταλιαδώρος τιμήθηκε με το οφίκιο του Άρχοντος Πρωτοφάλτου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως (1980), καθώς και με πολλά μετάλλια και βραβεία, π.χ.: Χρυσός Σταυρός της Αρχιεπισκοπής Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας, Χρυσός Σταυρός της Αρχιεπισκοπής Αυστραλίας, «Το Χρυσό» της Μουσικής Εταιρείας Θεσσαλονίκης, τα Χρυσά Μετάλλια του Αγίου Δημητρίου, των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, του Αγίου Αποστόλου Παύλου κ.ά. (βλ. πίν. 9-10).

4. Η πατριαρχική ψαλτική παράδοση και η τέχνη της ερμηνείας στον Χαρίλαο Ταλιαδώρο

Το έτος 1945, σε ηλικία 19 χρονών, ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος ήρθε σε επαφή με τον Άρχοντα Πρωτοφάλη της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντίνο Πρίγγο, που επισκέφτηκε την Θεσσαλονίκη. Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος γνώριζε στον Πρίγγο τον μεγάλο δάσκαλο της κωνσταντινουπολίτικης πατριαρχικής παράδοσης, και ο Πρίγγος αντίκρουσε στον Χαρίλαο έναν σημαντικό μελλοντικό φορέα αυτής. Αργότερα, ο διάσημος πρωτοφάλης της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης Ταλιαδώρος θα προσδιορίσει την πατριαρχική παράδοση ως τον «τρόπο ψαλμωδίας όπως διαμορφώθηκε στο Πατριαρχείο διά μακράς και ομοιομόρφου ασκήσεως», και ανάμεσα στα κύρια χαρακτηριστικά της θα απαριθμήσει την απλότητα και τη μεγαλοπρέπεια.⁹

Το εξαιρετικό του φωνητικό τάλαντο, ο Ταλιαδώρος αναγνωρίζει ως θεϊκό δώρο, που θέλει προσεκτική και υπεύθυνη μεταχείριση. Αυτή η αντιμετώπιση τον βοήθησε να διατηρήσει τη φωνή του ακμαία μέχρι σήμερα, στο τέλος της ογδοηκοστής δεκαετίας της ζωής του.

Η ερμηνεία του χαρακτηρίζεται από τη βαθειά κατανόηση του μουσικοποιητικού κειμένου. Όχι λίγες φορές εντυπωσιαστήκαμε από το γεγονός ότι ξέρει τα υμνογραφικά κείμενα απ' έξω. Μοναδικές στιγμές να τον ακούσεις αφηγώντας-απαγγέλλοντας το κείμενο κάποιου δοξαστικού και αμέσως μετά να βιώσεις πως μεταμορφώνεται εκείνο το κείμενο φορώντας την περικαλλή ενδυμασία του λειτουργικού μέλους! Ο προσεκτικός παρατηρητής του ύφους του θα διακρίνει ισορροπημένες φράσεις να διαδέχονται αρμονικά, μελωδικά τόξα χρυσοκέντητα με λεπτά ποικίλματα, γλιστρήματα και μαρμαρυγές της φωνής, όλα αυτά γεννημένα από την μουσική εκφορά του λόγου, στον ρυθμό που αντανακλά την προσευχητική αναπνοή και το σφίγμό της καρδιάς του εκτελεστή.¹⁰

Η σύλληψη της μακροδομής των ύμνων και τροπαρίων αλλά και των ακολουθιών γενικότερα, και η δημιουργία ειδικής μουσικής ατμόσφαιρας για κάθε γιορτή και για κάθε τροπάριο ξεχωριστά, ανήκουν στην μεγάλη του ερμηνευτική τέχνη. Όπως τονίζει ο ίδιος, «πρέπει να συγκινήσεις τον κόσμο με το

⁹ Βλ. την μαρτυρία του Κ. Πρίγγου για τον Χ. Ταλιαδώρο σε: <http://www.youtube.com/watch?v=9hrsJf43vVg> (11.2.2012). Βλ. επίσης το μνημειώδες CD *Ο Άρχων Πρωτοφάλης Θεσσαλονίκης Χαρίλαος Ταλιαδώρος Όφικιόλαος τής Μ.τ.Χ.Ε. ερμηνεύει μέλη κατά την αὐτήκοη παράδοση Κωνσταντίνου Πρίγγου, Άρχοντος Πρωτοφάλτου τής Μ.τ.Χ.Ε.* (Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος). Ευχαριστούμε τον π. Γεώργιο Θεοδωρή. Πρβλ. επίσης Lapidaki/Alexandru, “Experience”, 12.

¹⁰ Βλ. π.χ. την ερμηνεία των δοξαστικών στο CD που αναφέρθηκε στην προηγούμενη υποσημείωση.

ψάλλισμο και γι' αυτό, πρώτα, πρέπει να συγκινείσαι εσύ». Επίσης υπογραμμίζει τον κατάλληλο τρόπο ερμηνείας αυτής της μουσικής, για να μπορέσει να εκπληρώσει τον σκοπό της: «τα κομμάτια (...) θέλουν ηρεμία, έναν τρόπο ήπιο, ο κόσμος να προσευχηθεί όταν ψάλλεις».¹¹

5. Περί της μελουργικής τέχνης του Χ. Ταλιαδώρου

Με την ερμηνευτική του διακονία, ο Ταλιαδώρος ενώνει ένα αξιοσημείωτο έργο ως μελουργός εκκλησιαστικών μελών. Στις συνθέσεις του διακρίνονται τα εξής χαρακτηριστικά:

- σεβασμός στην παράδοση
- αστείρευτη μελωδική έμπνευση
- ισορροπημένες δομές, συχνή μουσική 'μίμηση προς τα νοούμενα', δηλ. μουσική αποτύπωση του νοήματος του ποιητικού κειμένου¹²
- δημιουργική αντιμετώπιση επιρροών από την δυτικοευρωπαϊκή μουσική, οι οποίες υπήρξαν έντονες κατά τον 20^ο αιώνα¹³
- πολύ αναλυτική καταγραφή του επιθυμητού τρόπου ερμηνείας (ποικίλματα, αλλαγές χρονικών αγωγών, ισοκρατήματα, δυναμικές).

6. Μουσικολογικές μελέτες για τον Χ. Ταλιαδώρο στο Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ. μέχρι σήμερα

Στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης εκπονήθηκαν κατά τα τελευταία χρόνια πέντε διπλωματικές εργασίες που αναφέρονται στο έργο του Αρχοντος Πρωτοψάλτου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως κ. Ταλιαδώρου: ο Νικόλαος Κωνσταντέλιος παρουσιάζει βιοεργογραφία, λεπτομερείς μεταγραφές και αναλύσεις επιλεγμένων έργων του μεγάλου Θεσσαλονικέα πρωτοψάλτη, η Ανδρούλλα Παφίτου και η Χαρά Παπαμιχαήλ αντιπαραβάλλουν συνθέσεις του σε συγκριτικές παλαιογραφικές μελέτες δοξαστικών, ο Νεκτάριος Παπαγεωργίου και η Βικτωρία Κλεάνθους συμπεριλαμβάνουν συνεντεύξεις του σχετικά με την τέχνη της μελουργίας και τον ήχο πλάγιο του δευτέρου, αντίστοιχα¹⁴ (βλ. μερικά δείγματα στους **πίν. 11-12**). Επίσης, ο κ. Ταλιαδώρος συμμετείχε σε διεπιστημονική μελέτη περί της χρονικής αγωγής στη βυζαντινή μουσική που διεξήχθη στο προαναφερθέν Τμήμα και παρουσιάστηκε στην *Conference on*

¹¹ Από συνέντευξη που δόθηκε από τον κ. Ταλιαδώρο στην Ε. Λαπιδάκη και την συγγραφέα της παρούσης εισήγησης στις 18.12.2007.

¹² Βλ. Χρύσανθος εκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, επιμ. Π. Πελοπίδης (Γεργέστη: Μιχαήλ Βαΐς, 1832, επαν. Κουλούρα), § 421.

¹³ Βλ. π.χ. Χαρίλαος Ταλιαδώρος, *Ἐπίτομος Λειτουργία*, ε' έκδ. (Θεσσαλονίκη, 2003), 391, το Κύκλω τῆς τραπέζης σου, ιδιαίτερα δημοφιλές στην Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, κομμάτι που προβλέπεται να ψαλεί στο τέλος της Θ. Λειτουργίας, όταν διανέμεται το αντίδωρο, αντί του Τὸν εὐλογοῦντα καὶ ἀγιάζοντα ἡμᾶς.

¹⁴ Βλ. Νικόλαος Κωνσταντέλιος, *Η νεότερη ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης: Οι Ἀρχοντες Πρωτοψάλτες Αθανάσιος Καραμάνης και Χαρίλαος Ταλιαδώρος*, Διπλωματική εργασία, 2 τ. (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2006). Χαρά Παπαμιχαήλ, *Ο εορτασμός της Πεντηκοστής: Μουσικολογικές προσεγγίσεις*, Διπλωματική εργασία, 2 τ. (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2010). Ανδρούλλα Παφίτου, *Η Αγία Κασσιανή, κυριότερη εκπρόσωπος της γυναικείας υμνογραφίας και μελοποίησης στο Βυζάντιο*, Διπλωματική εργασία, 2 τ. (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2008). Νεκτάριος Παπαγεωργίου, *Μελοποίηση της Ασματικής Ακολουθίας του Αγίου ενδόξου νεομάρτυρος Γεωργίου του εκ Ραφάνης και μουσικολογικές αναλύσεις επιλεγμένων τροπαρίων*, Διπλωματική εργασία, 2 τ. (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2012). Βικτωρία Κλεάνθους, *Μουσικολογική μελέτη για τον ήχο πλάγιο του δευτέρου στη βυζαντινή μουσική: Η περίπτωση της Μεγάλης Εβδομάδας σε μελοποίηση Κωνσταντίνου Πρίγγου*, Διπλωματική εργασία, 2 τ. (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2012).

Interdisciplinary Musicology CIM08 (βλ. **πίν. 13**).¹⁵ Επιπλέον, σημαντικές συνεντεύξεις με τον Πρωτοψάλτη της Αγίας Σοφίας κ. Ταλιαδώρο και τον Λαμπαδάριο του ίδιου Ιερού Ναού, κ. Χρήστο Τογκαρίδη, περί της έννοιας του ύφους στη βυζαντινή μουσική αποτελούν μέρος της εν εξελίξει διδακτορικής διατριβής του Adrian Sîrbu.¹⁶

7. Συμπέρασμα

Με λίγες πινελιές προσπαθήσαμε να σκιαγραφήσουμε μια προσωπικότητα που προσέφερε και συνεχίζει να προσφέρει τα μέγιστα στην ψαλτική τέχνη και στο μουσικό, πολιτισμικό και πνευματικό γίνεσθαι γενικότερα. Ολόκληρες γενιές πιστών γαλουχήθηκαν στα νάματα της ψαλμωδίας στην Αγία Σοφία της Θεσσαλονίκης. Με τα πάνω από 70 χρόνια πρωτοψαλτείας του – ένα μοναδικό ρεκόρ στον κόσμο των ιεροψαλτών - με το πολυδιάστατο ερμηνευτικό, διδακτικό, μελουργικό και εκδοτικό του έργο, ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος πολλαπλασίασε τα άνωθεν τάλαντά του και έγραψε λαμπρή ιστορία για την Θεσσαλονίκη του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα. Αυτό που έκανε ο ίδιος στο ταξίδι της ζωής του συμβουλεύει να το προσπαθήσουμε όλοι: «... πρέπει να φυλάζουμε τη βυζαντινή μουσική σαν κόρη οφθαλμού...».¹⁷

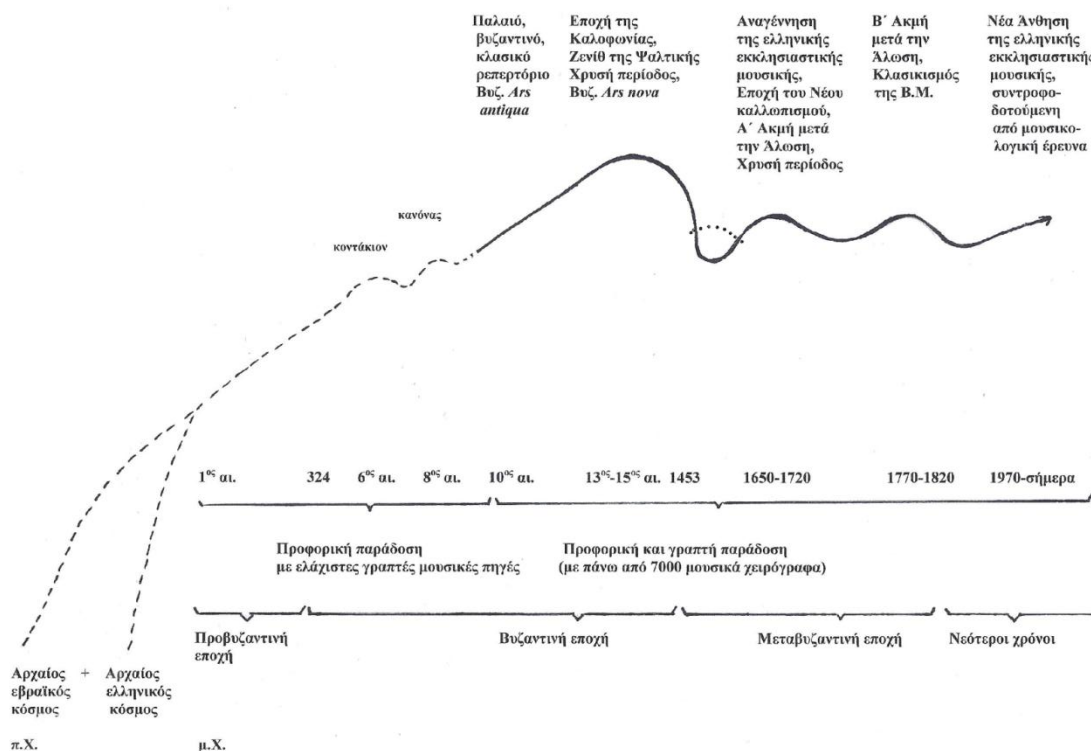
---

¹⁵ Βλ. πάνω, υποσημείωση 7.

¹⁶ Η διατριβή τιτλοφορείται: *Ύφος και υφή στην ψαλτική παράδοση της Μολδαβίας, με έμφαση στον 18^ο αιώνα έως σήμερα*.

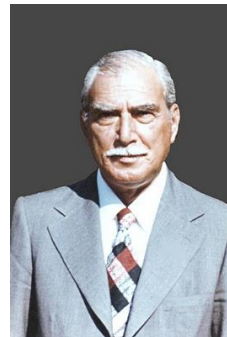
¹⁷ Βλ. παρακάτω, σ. 67.

8. Πίνακες

Πίνακας 1. Περί της εξέλιξης της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής

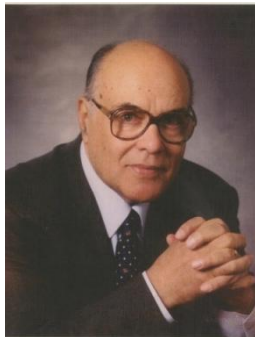
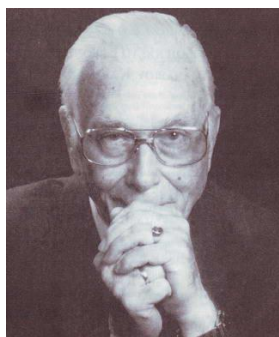
(Πηγή: Μαρία Αλεξάνδρου, "Ιστοριογραφία Βυζαντινής Μουσικής και η αναγκαιότητα έκδοσης Απάντων των έργων μεγάλων μελουργών. Το παράδειγμα του Γρηγορίου Μπούνη Αλυάτη", *Μουσικολογία* 21 [2013], 234-255: πίν. 1).

Πίνακας 2. Μεγάλες φωνές του Ελληνισμού κατά τον 20^ο αιώνα: οι Άρχοντες Πρωτοψάλτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου Ιάκωβος Ναυπλιώτης (1864-1942), Κωνσταντίνος Πρίγγος (1892-1964) και Θρασύβουλος Στανίτσας (1910-1985).

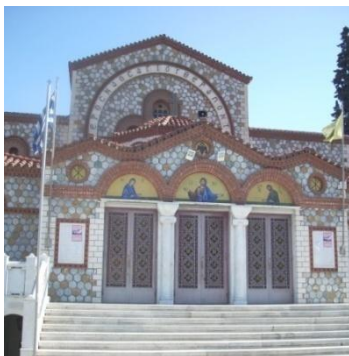
(Πηγές: Ιερομ. Ιερόθεος, *Πατριαρχική Μουσική Κιβωτός* [Άγιον Όρος: Ι.Μ. Φιλοθέου, 1999], προλεγόμενα. Φωτογραφίες από: <http://athanasios-panagiotidis.blogspot.gr/2011/12/blog-post.html> [1.08.2014]. <http://www.ec-patr.net/Priggos.htm> [1.08.2014]. <http://analogion.com/site/html/Staniotas.html> [1.08.2014]).

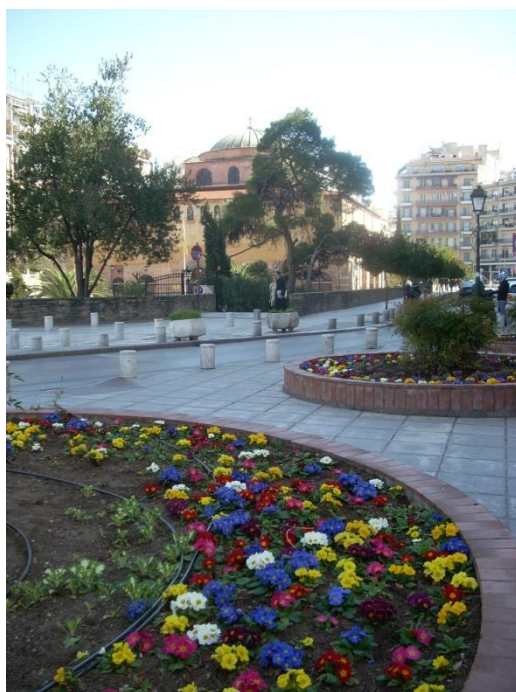
Πίνακας 3. Η «Πεντάδα» της Θεσσαλονίκης: Περίφημοι πρωτοψάλτες, μελουργοί και μουσικοδιδάσκαλοι του β' μισού 20^{ου} - αρχών 21^{ου} αι.: Αθανάσιος Παναγιωτίδης (1910-1988), Χρυσάνθος Θεοδοσόπουλος (1928-1988), Αβραάμ Ευθυμιάδης (1911-2005), Αθανάσιος Καρακμάνης (1911-2012) & Χαρίλαος Ταλιαδώρος (γεν. 1926)

(Πηγές: Ολυμπία Τολίκα, *Επίτομο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Βυζαντινής Μουσικής* [Αθήνα: Ευρωπαϊκό Κέντρο Τέχνης, 1993], 138, 166-167, 270-271. <http://athanasios-panagiotidis.blogspot.gr/2011/12/blog-post.html> [1.08.2014]. Χρυσάνθος Θεοδοσόπουλος, *Άρχων Πρωτοψάλτης Μ.Χ.Ε., Επίτατομος Μουσική Κυψέλη*, τ. Ζ', *Θεία Λειτουργία*, επιμ. Φώτης Τζανίδης, γ' έκδ. [Θεσσαλονίκη, 1991]. www.ecclesia.gr/Multimedia/Audio_Index/chanters/euthymiadis.html [1.08.2014]. <https://www.youtube.com/watch?v=Q9Uv29gQXsc> [1.08.2014]. <http://www.music-art.gr/content/view/18/35/lang,el/> [1.08.2014]. <http://www.ieropsaltis.com/news.htm> [1.08.2014]. Για τη φωτογραφία με τον κ. Ταλιαδώρο ευχαριστούμε τον κ. Δημήτριο Τσιάκαλο. <http://www.youtube.com/watch?v=PHntHWDtaX4&feature=endscreen&NR=1> [1.08.2014]).

Πίνακας 4. Ο νεαρός Χαρίλαος Ταλιαδώρος και οι δύο ιεροί ναοί της Κάτω Τούμπας Θεσσαλονίκης, όπου ξεκίνησε την ψαλτική του σταδιοδρομία κατά τη δεκαετία 1942-1952: στο κέντρο: ο Ι.Ν. Αγίου Θεράποντος και δεξιά ο Ι.Ν. Αγίου Φανουρίου και Τιμίου Προδρόμου.

(Για τη φωτογραφία του Ταλιαδώρου ευχαριστούμε τον κ. Δημήτριο Τσιάκαλο. Οι άλλες δύο φωτογραφίες είναι του έτους 2012).

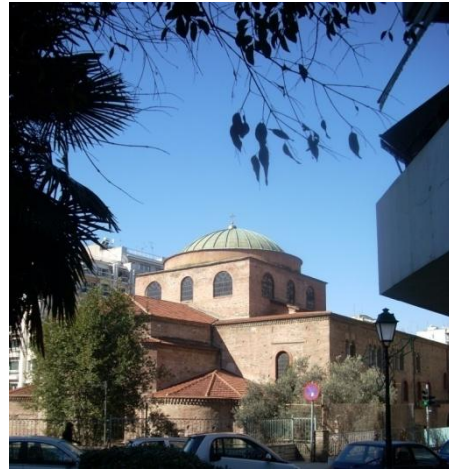

Πίνακας 5. Ο Ι.Ν. της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης, όπου ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος διακονεί ως πρωτοψάλτης από το 1952 ως σήμερα (φωτογραφίες του 2012).

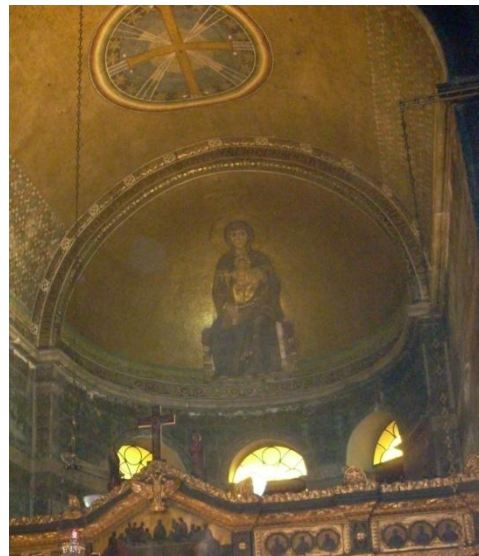
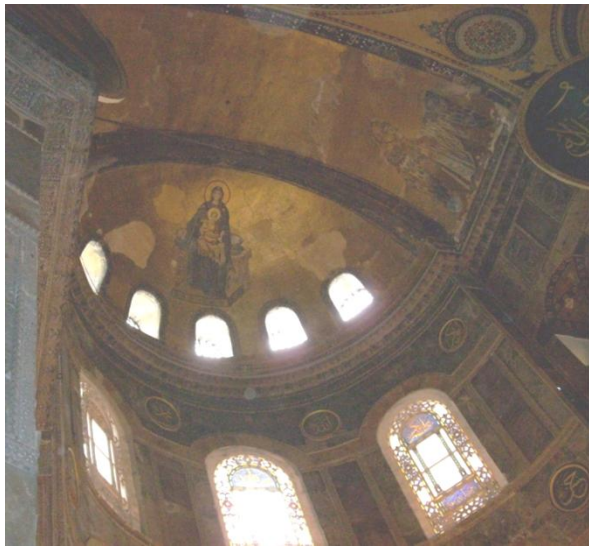
Πίνακας 6. Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος και μαθητές του στο 'μεγάλο σχολείο του ψάλτη', το υπερχιλιετές δεξί αναλόγιο της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης (2012).

Πίνακας 7. Η Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης (4^{ος} αι. πρώτη εκκλησία, ξανακτίζεται από τον Άγ. Ιουστινιανό τον 6^ο αι. [558-562]) και η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης (5^{ος} αι. πρώτη εκκλησία, πεντάκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική, πάνω στην οποία κτίζεται τον 7^ο αι. ο σημερινός ναός)

(Για τη χρονολόγηση, βλ. J. Kostenec, A. Tayfun Öner & al., *Walking Through Byzantium. Great Palace Region*, 2nd ed. [Istanbul: Grafbas, 2008], 102-113. Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου/Α. Τούρτα, *Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη* [Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν, 1997], 197-200. Οι φωτογραφίες είναι των ετών 2008 και 2012, αντίστοιχα).

Πίνακας 8. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα ένθρονη, ψηφιδωτό στο Ιερό Βήμα της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινούπολης (αριστερά: έτ. 867;) και Θεσσαλονίκης (δεξιά: 9^{ος} και 11^{ος} ή 12^{ος} αι.)

(Για τη χρονολόγηση, βλ. Νάνω Χατζηδάκη, *Ελληνική Τέχνη. Βυζαντινά Ψηφιδωτά* [Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1994], 57. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου/Τούρτα, *Περίπατοι*, 208. Οι φωτογραφίες είναι των ετών 2008 και 2012, αντίστοιχα).

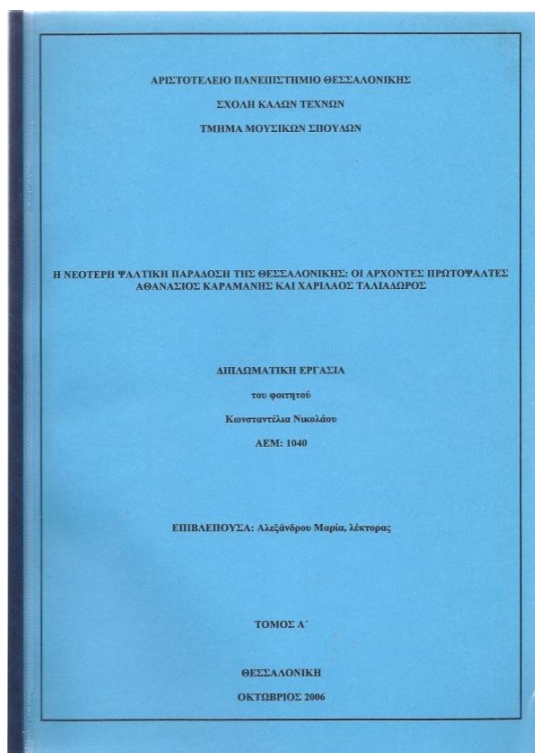

Πίνακας 9. Το έτος 1980 ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος τιμήθηκε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη κυρό Δημήτριο με το οφφίκιο του Άρχοντος Πρωτοφάλλτου της Αγιοτάτης Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως. Στις φωτογραφίες, αριστερά: πρόσοψη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, στο Φανάρι της Κωνσταντινούπολης, και ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος, κατά το ίδιο έτος. (Πηγές: Φωκαΐδης, *Πρωτοψαλτεία*, 14. Κωνσταντινίδης, “Βιογραφικά σημειώματα”. Για τη φωτογραφία δεξιά ευχαριστούμε τον κ. Δημήτρη Τσιάνκαλο).

Πίνακας 10. Τιμητικές εκδηλώσεις για τον Άρχοντα Πρωτοφάλλη Χαρίλαο Ταλιαδώρο κατά τα τέλη του 20^{ου} και αρχές 21^{ου} αιώνα: Κωνσταντινούπολη, Αλεξάνδρεια και Θεσσαλονίκη.

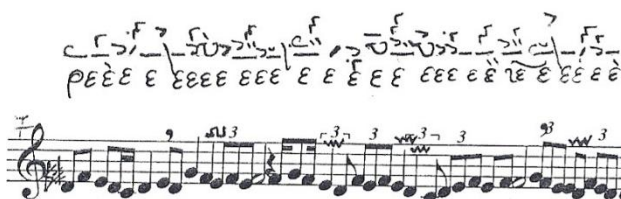
(Πηγές: Για τη φωτογραφία πάνω αριστερά, με τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο το έτος 2011, και κάτω, στην Αίθουσα Τελετών του Α.Π.Θ., ευχαριστούμε τον κ. Δημήτρη Τσιάνκαλο. Για την φωτογραφία πάνω δεξιά, με τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας και Πάσης Αφρικής κ.κ. Θεόδωρο (το έτος 2007), βλ. <http://www.agiooros.net/forum/viewtopic.php?t=1603&p=57729> [1.08.2014]).

Χαρίλαος Ταλιαδώρος

Χαρίλαος Ταλιαδώρος από CD

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΑΛΙΑΔΩΡΟΣ

1	2	3	4
Ι-ημ.1,πεντ.β,ια'	Ήχος Β',βου		
Ι-ημ.2,πεντ.β,ζ,η'	Ήχος Β', Νη'		
Ι-ημ.3,πεντ.β,ε'	Ήχος Β', Νη'		
Ι-ημ.4,πεντ.β,ζ'	Ήχος Β', Ζω		
Ι-ημ.5,πεντ.β,δ'	Ήχος Β', Ζω		
Ι-ημ.6,πεντ.β,ζ'	Ήχος Β', Ζω		
Ι-ημ.7,πεντ.β,ε'	Ήχος Β', Νη'		
Ι-ημ.8,πεντ.β,α'	Ήχος Β', Πα'		
Ι-ημ.9,πεντ.β,δ'	Ήχος Β', Νη'		

Πίνακας 11. Σχηματικές και λεπτομερείς μεταγραφές επιλεγμένων έργων/ερμηνειών του Χαρίλαου Ταλιαδώρου και συστηματοποίηση αναλύσεών του, από την εργασία του Νικολάου Κωνσταντέλεια, *Η νεότερη ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης: Οι Αρχοντες Πρωτοψάλτες Αθανάσιος Καραμάνης και Χαρίλαος Ταλιαδώρος*, Διπλωματική εργασία, 2 τ. (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2006).

Δοξαστικό Εορτής της Πεντηκοστής «Δεύτε Λαοί...»

Κείμενο : Πεντηκοστάριον, σ. 490

Δεϋ-

τε

ΠΑΛΑΙΟΝ

[ιψ, Colatin V], Vindobonensis theol. gr. 126, φ. 251a

αγγελῶ
ισον
Δευ

καταβαρομένων και ἀπόστροφος με οἰκία

[ιψ, πλήρης ἐξελιγμένη] Ambrosianus A139, φ. 268r

[ιψ] Εὐαγγελίου Χουρμυζίου,

MIT 715, φ. 259a

αγγελῶ
ισον
Δευ

καταβαρομένων και ἀπόστροφος με οἰκία

ΙΑΚΩΒΟΥ

[ιψ, ὀφειμένη] Ἰβήρων 999, φ. 92a

αγγελῶ
ισον
Δευ

καταβαρομένων και ἀπόστροφος με οἰκία

[ιψ] Ἰακώβου Πρωτοφίλου, Δοξαστάριον,

Εὐαγγέλιον Χουρμυζίου,

Κωνσταντινὴ 1836, Τόμος Β', σ. 366

αγγελῶ
ισον
Δευ

καταβαρομένων και ἀπόστροφος με οἰκία

ΠΕΤΡΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΥ

[ιψ, ἐξηγητική] Βασιλειῶν 1253, φ. 116r

αγγελῶ
ισον
Δευ

καταβαρομένων και ἀπόστροφος με οἰκία

[ιψ] Πέτρου Πελοποννησίου,

Δοξαστάριον,

Βουκουρεστί 1823, σ. 436

αγγελῶ
ισον
Δευ

καταβαρομένων και ἀπόστροφος με οἰκία

ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΙΕΣ

[ιψ] Στεφάνου Λαμπιδαρίου,

«Μουσική Κυψέλη», Κων/πολη 1883,

Τόμος Β', σ. 256

αγγελῶ
ισον
Δευ

καταβαρομένων και ἀπόστροφος με οἰκία

ΠΟΛΥ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ

[ιψ] Χαριλάου Ταλιαδώρου,

Ακαδημία Επισκεπτοῦ & Ὁρθρου Πεντηκοστής,

Ἐπιμ. Χρήστου Γ. Τυγκαρίδη,

Θεσ/νίκη 1991, σ. 8

αγγελῶ
ισον
Δευ

καταβαρομένων και ἀπόστροφος με οἰκία

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝΟ ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ:
ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Τόμος Α'

ΓΡΑΦΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΞΕΤΑΣΗΣ
(ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ)
της φοιτήτριας
ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΧΑΡΑΣ
ΑΕΜ: 1266

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΡΙΑ, επίκουρη καθηγήτρια

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2010

Πίνακας 12. Το δοξαστικό της Πεντηκοστής Δεύτε Λαοί, σε ήχο πλ. δ', σε αντιπαράβολή πηγών από τον 12^ο ως τον 20^ο αιώνα. Κάτω η μελοποίηση του Χαριλάου Ταλιαδώρου: παλαιογραφική συγκριτική μελέτη από την εργασία της Παπαμιχαήλ Χαράς, *Ο εορτασμός της Πεντηκοστής: Μουσικολογικές προσεγγίσεις*, 2 τ. (Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2010).

**Temporal experience in ecclesiastical chanting:
A collaborative approach
between music psychology and Byzantine musicology.**

Eleni Lapidaki
Department of Music Studies, Aristotle University of Thessaloniki, Greece
lapidaki@mus.auth.gr - <http://users.auth.gr/lapidaki>

Maria Alexandru
Department of Music Studies, Aristotle University of Thessaloniki, Greece
malexand@mus.auth.gr

In: C. Tsougras, R. Parncutt (Eds.)
Proceedings of the fourth Conference on Interdisciplinary Musicology (CIM08)
Thessaloniki, Greece, 2-6 July 2008, <http://web.auth.gr/cim08/>

Background in Music Psychology. The determination and manipulation of tempo constitutes an important expressive parameter of music that enables various juxtaposed sound events of the musical structure to be woven together or phrased in real time in order to make the communication of a composition's musical meaning viable. In other words, "the temporal pacing of a composition is what gives music its unique motional, emotional, and sensuous character, as has been acknowledged in most discussions concerned with music aesthetics, theory, and compositional or performance practice" (Lapidaki, 2000, p. 42). Recent research in expressive performance has shown that performers tend to indicate phrase boundaries (e.g., Chuan, & Chew, 2007) and, thus, clarify structure (Kendall, & Carterette, 1990) from tempo information by increasing the tempo between successive tones (Todd, 1995) or by manipulating the tempo of a composition according to musical units demarcated by prosodic cues (e.g., Palmer, & Hutchins, 2005). Nevertheless, interesting as these conclusions may be, they are limited in that they merely investigated the relationship between tempo and the Western art music culture.

Background in Byzantine Musicology. By calling the *Psaltike* a "rhythmic art" ("ῥυθμική τέχνη") (Gabriel Hieromonachos, l. 27-28), chant is fragmentary in many respects. As indebted to Aristoxenos of Tarent, who saw syllables, and/or movements. Such rhythmic becoming the living vehicle of the sacred word functions as *ancilla verbi* (servant of the word), and also Apostolopoulos 2002, p. 133). Musician Byzantine theoretician Apostolos Konstantinos Chrysos (1999, p. 230). The exploring of the chanter's experience one of the most important components of Byzantine musicology.

Aims. The study was designed to determine if from different age groups and positions (of Byzantine Hymnography. More specifically, five questions were asked:

1. Is there a consistency of temporal pacing by
2. Is temporal pacing affected by the "echos" (mode)
3. Is the temporal pacing affected by the text?
4. Is the temporal pacing affected by the phrase?
5. Is there a relationship between the tempo of

Main contribution. This study examines the experience between the subjective pace of the chanter, or between subjectively felt ("religious") of the Orthodox Church (Elaide, 1959). It is between music psychology and Byzantine musicology "cultural knowledge" of musical temporalities: the curses of the modern academy" (p. 7).

Κύrie ekékraxa 1st authentic mode in fast manner				
Phrase	I. Chasanidis M.M.	Father Papagiannis M.M.	K. Ch. Taliadoros M.M.	
1st	109.2	114.44	80.89	
2nd	108.77	110.76	82.65	
3rd	108.93	119.28	85.65	
4th	107.4	114.35	81.01	
5th	106.45	117.71	85.16	
6th	107.34	109.63	91.69	

Table 2. Tempo choices of three subjects for the music example *Kýrie ekékraxa*, 1st authentic mode in fast (*syntomon*) manner (see Annex C2)

Πίνακας 13. Βυζαντινή μουσικολογία και Μουσική ψυχολογία σε ιχνηλασία της χρονικής αγωγής στη σύγχρονη ψαλτική τέχνη. Λεπτομέρεια από το άρθρο των E. Lapidaki/M. Alexandru, "Temporal experience in ecclesiastical chanting: A collaborative approach between music psychology and Byzantine musicology", στο C. Tsougras/R. Parncutt (επιμ.), *Proceedings of the fourth Conference on Interdisciplinary Musicology (CIM08)*, Thessaloniki, 2-6 July 2008, <http://web.auth.gr/cim08/>

9. Βιβλιογραφία

9.1. Μουσικά βιβλία

- Ιερόθεος Ιερομόναχος. *Πατριαρχική Μουσική Κιβωτός*. Άγιον Όρος: Ι.Μ. Φιλοθέου, 1999.
- Θεοδοσόπουλος, Χρύσανθος, Άρχων Πρωτοψάλτης Μ.Χ.Ε. *Επτάτομος Μουσική Κυψέλη*, τ. Ζ', *Θεία Λειτουργία*. Επιμ. Φώτης Τζανίδης, γ' έκδ. Θεσσαλονίκη, 1991.
- Ταλιαδώρος, Χαρίλαος. *Ο Ακάθιστος Ύμνος*, γ' βελτιωμένη έκδ., Θεσσαλονίκη, 2004.
- *Πρότυπον Αναστασιματάριον*. Θεσσαλονίκη, 1976, β' βελτιωμένη έκδ., Θεσσαλονίκη, 2001.
  - *Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς*. Θεσσαλονίκη, 1998.
  - *Νέο Είρμολόγιο Καταβασίων του Όλου Ένιαυτού, Άργό και Σύντομο*. Θεσσαλονίκη, 1994, β' βελτιωμένη έκδ., Θεσσαλονίκη, 2012.
  - *Έπιτομος Λειτουργία*. Θεσσαλονίκη, 1972, ε' έκδ. βελτιωμένη μετά προσθήκης νέων μαθημάτων, Θεσσαλονίκη, 2003.
  - *Τριώδιον περιέχον Δοξαστικά και Ιδιόμελα τής Αγίας και Μεγάλης Τεσσαρακοστής*. Θεσσαλονίκη, 2000.

9.2. Μελέτες και άρθρα

- Αλεξάνδρου, Μαρία. “Ιστοριογραφία Βυζαντινής Μουσικής και η αναγκαιότητα έκδοσης Απάντων των έργων μεγάλων μελουργών. Το παράδειγμα του Γρηγορίου Μπούνη Αλυάτη.” *Μουσικολογία* 21 (2013): 234-255.
- Buchwald, Wolfgang, Armin Hohlweg και Otto Prinz. *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*. 3η έκδ. München: Artemis Verlag, 1982.
- Καραγιαννόπουλος, Ιωάννης. *Το Βυζαντινό Κράτος*. 4η έκδ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001.
- Κλεάνθους, Βικτωρία. *Μουσικολογική μελέτη για τον ήχο πλάγιο του δευτέρου στη βυζαντινή μουσική: Η περίπτωση της Μεγάλης Εβδομάδας σε μελοποίηση Κωνσταντίνου Πρήγγου*. Διπλωματική εργασία. 2 τ. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2012.
- Kostenec, J., A. Tayfun Öner & al. *Walking Through Byzantium. Great Palace Region*. 2nd ed. Istanbul: Grafbas, 2008.
- Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Ε. και Α. Τούρτα. *Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*. Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν, 1997.
- Κωνσταντέλιας, Νικόλαος. *Η νεότερη ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης: Οι Άρχοντες Πρωτοψάλτες Αθανάσιος Καραμάνης και Χαρίλαος Ταλιαδώρος*. Διπλωματική εργασία. 2 τ. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2006.
- Κωνσταντινίδης, Αντώνης. “Βιογραφικά σημειώματα Χαριλάου Ταλιαδώρου” (ανέκδωτο).
- Lapidaki, E., and M. Alexandru. “Temporal experience in ecclesiastical chanting: A collaborative approach between music psychology and Byzantine musicology.” Σε *Proceedings of the fourth Conference on Interdisciplinary Musicology (CIM08)*, edited by C. Tsougras/R. Parncutt. Thessaloniki, 2-6 July 2008. <http://web.auth.gr/cim08/>
- Λιάκος, Ιωάννης. “Οί Θεσσαλονικείς μεταβυζαντινοί μελουργοί.” *Θεοδρομία*, έτος Γ', τεύχος 1 (Ιανουάριος -Μάρτιος 2008): 61-81.
- *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση τής Θεσσαλονίκης κατά τόν ΙΔ'-ΙΕ' αιώνα*. Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 15. Εκδ. Γρ. Στάθης. Αθήνα, 2007.
- Lingas, Alexander. “Festal Cathedral Vespers in Late Byzantium.” *Orientalia Christiana Periodica* 63 (1997): 421-459.
- Μπαλαγεώργου, Δημήτριος Κ. *Η ψαλτική παράδοση των άκολουθιών του βυζαντινού κοσμικού τυπικού*. Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 6. Εκδ. Γρ. Στάθης. Αθήνα, 2001.
- Παπαγεωργίου, Νεκτάριος. *Μελοποίηση της Ασματικής Ακολουθίας του Αγίου ενδόξου νεομάρτυρος Γεωργίου του εκ Ραφάνης και μουσικολογικές αναλύσεις επιλεγμένων τροπαρίων*. Διπλωματική εργασία. 2 τ. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2012.
- Παπαμιχαήλ, Χαρά. *Ο εορτασμός της Πεντηκοστής: Μουσικολογικές προσεγγίσεις*. Διπλωματική εργασία. 2 τ. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2010.
- Παφίτου, Ανδρούλλα. *Η Αγία Κασσιανή, κυριότερη εκπρόσωπος της γυναικείας υμνογραφίας και μελοποίησης στο Βυζάντιο*. Διπλωματική εργασία. 2 τ. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2008.
- Taft, Robert F. s.j. *Le rite byzantin. Bref historique*. Trad. Jean Laporte. Paris: Cerf, 1996.
- Τολίκα, Ολυμπία. *Έπιτομο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Βυζαντινής Μουσικής*. Αθήνα: Ευρωπαϊκό Κέντρο Τέχνης, 1993.
- Φωκαΐδης, Φ. *Πρωτοψαλτεία Ταλιαδώρου. Τέχνη, αισθητική, φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη, 1994.
- Χατζηδάκη, Νάνω. *Ελληνική Τέχνη. Βυζαντινά Ψηφιδωτά*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1994.
- Χρήστου, Παναγιώτης. *Εκκλησιαστική Γραμματολογία. Πατέρες και θεολόγοι του Χριστιανισμού*, τ. Β', β' έκδ. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 1991.

Χρύσανθος εκ Μαδύτων. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*. Επιμ. Π. Πελοπίδης. Τεργέστη: Μιχαήλ Βαΐς, 1832, επαν. Κουλτούρα.

9.3. Ηχογραφήσεις

Ὁ Ἀρχων Πρωτοψάλτης Θεσσαλονίκης Χαρίλαος Ταλιαδῶρος Ὁφφικιάλος τῆς Μ.τ.Χ.Ε. ἐρμηνεύει μέλη κατὰ τὴν αὐτῆκοη παράδοση Κωνσταντίνου Πρίγγου, Ἀρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς Μ.τ.Χ.Ε. Αθήνα: Αποστολική Διακονία τα Εκκλησίας τα Ελλάδος.

Χατζηγιακουμής, Μανόλης. *Μνημεία Εκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*. Σώμα Δεύτερο, Καλοφωνικοὶ Εἰρμοὶ, τ. Α'. Αθήνα: Κέντρον Ερευνών και Εκδόσεων, 2007.

9.4. Διαδικτυογραφία

el-gr.facebook.com/pages/Χαρίλαος-Ταλιαδῶρος/508256655861208 (1.08.2014).

<http://www.agiooros.net/forum/viewtopic.php?t=1603&p=57729> (1.08.2014).

<http://analogion.com/site/html/Stanitsas.html> (1.08.2014)

<http://athanasios-panagiotidis.blogspot.gr/2011/12/blog-post.html> (1.08.2014).

<http://www.ec-patr.net/Priggos.htm> (1.08.2014).

www.ecclesia.gr/Multimedia/Audio_Index/chanters/euthymiadis.html (1.08.2014).

<https://www.youtube.com/watch?v=Q9Uv29gQXsc> (Αβραάμ Ευθυμιάδης) (1.08.2014).

<http://www.music-art.gr/content/view/18/35/lang,el/> (Αβραάμ Ευθυμιάδης) (1.08.2014).

<http://www.youtube.com/watch?v=PHntHWDtaX4&feature=endscreen&NR=1> (1.08.2014). Ρεπορτάζ με τον κ. Ταλιαδῶρο

<http://www.youtube.com/watch?v=9hrsJf43vVg> (11.2.2012). Μαρτυρία του Κ. Πρίγγου για τον Χ. Ταλιαδῶρο.

Το εκδοτικό και δισκογραφικό έργο του Χαρίλαου Ταλιαδώρου

Εμμανουήλ Γιαννόπουλος

Λέκτορας Τ.Μ.Σ. του Α.Π.Θ.

Ο πρωτοψάλτης Χαρίλαος Ταλιαδώρος, χαρισματικός, ηδύφθογγος και βαθύς γνώστης της ψαλτικής, εκτελεστής και διδάσκαλος, δημιουργός και χοράρχης, παγκόσμιος πρεσβευτής της τέχνης που υπηρετεί με θαυμαστή ποιότητα και αντοχή για πάνω από 70 χρόνια. Το χάρισμα και η μουσικότητα αντίληψής του δεν μπορούσε παρά να αποτυπωθεί και σε εκδόσεις, όπου θησαυρίστηκε η προσωπική του προσέγγιση στα διάφορα και πολυποίκιλα είδη και γένη της εκκλησιαστικής μουσικής, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τους δασκάλους του και από την ασματική παράδοση που πλούσια τροφοδότησε το έργο του.

Ξεκινώντας το 1964 με την πρώτη έκδοση της *Επίτομης Λειτουργίας* του, δίνει το στίγμα: δηλώνει πρωτίστως ότι η μελοποιητική του συμβολή σφραγίστηκε από την μαθητεία του στον πρωτοψάλτη της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντίνο Πρίγγο († 1964), έναν από τους καλλιφωνότερους πρωτοψάλτες του 20ου αιώνα, αλλά ταυτόχρονα τολμά να εκφράσει και την προσωπική του πεποίθηση ότι μπορεί να συντελεστεί πρόοδος σε πλευρές της ψαλτικής, καταθέτοντας την δική του πρόταση. Ακολουθούν άλλα έργα του: Ο *Ακάθιστος Ύμνος*, το *Πρότυπον Αναστασματάριον*, το *Τριώδιον*, το *Ειρημολόγιον Καταβασίων*, οι *Ακολουθίες Γάμου-Βαπτίσματος-Νεκρώσιμος*, οι *Αργές δοξολογίες*, ο *Εσπερινός* και *Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς*. Όλα αυτά τα έργα στα οποία αποτυπώνεται η δική του εκτελεστική συμβολή ανατυπώνονται και κυκλοφορούν αργότερα και σε Β', Γ', Δ' εκδόσεις, επηυξημένα. Για την υλοποίηση του έργου αυτού συνεργάζεται με διακεκριμένους μουσικούς, όπως τον μακαριστό Άρχοντα Μουσικοδιδάσκαλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Αβραάμ Ευθυμιάδη που αρχικά χειρογράφησε και επιμελήθηκε το *Αναστασματάριο* του τιμώμενου σήμερα πρωτοψάλτη, ενώ ο μαθητής του, επίσης πρωτοψάλτης κ. Πασχάλης Μάνος καλλιγραφεί και επιμελείται άλλες εκδόσεις του. Και πάντα στους προλόγους των εκδόσεων, ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος μνημονεύει τους διδασκάλους του, Χριστόφορο Κουτζουράδη και Κωνσταντίνο Πρίγγο, και την πατριαρχική ασματική παράδοση που τον εμπνέει και επιθυμεί να αποτυπώσει. Στις μελοποιήσεις του παρουσιάζεται να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την νοηματική απόδοση των ύμνων, τους επιτυχείς τονισμούς και χωρισμούς των φράσεων, την μελωδική ισορροπία και την σοβαρή και ιεροπρεπή λατρευτική απόδοση. Και ασφαλώς, πολλοί συνεχιστές του «τελευταίου των μεγάλων» (όπως από πολλούς χαρακτηρίζεται ο τιμώμενος), και μάλιστα οι πολυπληθείς μαθητές του, μελετούν το εκδοθέν έργο του, ψάλλουν από αυτό και ανιχνεύουν τα ψήγματα της τέχνης του.

Αλλά εκεί όπου η συμβολή του Χαρίλαου Ταλιαδώρου είναι, πιστεύω, ακόμη μεγαλύτερη, είναι η απαθανάτιση της τέχνης του σε ηχογραφήσεις δημοσιευμένες, είτε ήδη από την δεκαετία του 1960 σε δίσκους βινυλίου 45 ή 33 στροφών, είτε αργότερα σε κασέτες, και βέβαια τα τελευταία χρόνια σε ψηφιακούς δίσκους (CDs).¹ Η απαράμιλλη φωνητική του ηδύτητα και η εντελής γνώση της μουσικής επιστήμης τον έκαναν από της πρώτης νεότητός του γνωστό και περιζήτητο πρωτοψάλτη του οποίου το τάλαντο αποτυπώθηκε σε σχεδιασμένες ηχογραφήσεις, κυκλοφόρησε, διαδόθηκε και έτερφε ώτα και καρδιές. Κάλυψε με τις ηχογραφήσεις αυτές μέγα μέρος των εκκλησιαστικών ακολουθιών, της οικταηχίας, των Περιστατικών λεγομένων ακολουθιών, αλλά και δυσκολότατα και εντεχνότατα κορυφαία μέλη σε ιστορικές και υποδειγματικές εκτελέσεις, όπως οι καλοφωνικοί ειρμοί σπουδαίων μελοποιών του

¹ Αναλυτική καταγραφή των ηχογραφήσεων του Χαρίλαου Ταλιαδώρου έχει αποπειραθεί να παρουσιάσει ο κ. Ιωάννης Μπουμπουτζής στην ιστοσελίδα www.analogion.com/forum/ και συγκεκριμένα εδώ: <http://analogion.com/forum/showthread.php?t=16390>, μια καταγραφή στην οποία στηρίχθηκε και η παρούσα αναφορά (θερμές ευχαριστίες στον ειπονήσαντα αυτήν).

18ου αιώνα (του Πέτρου Μπερεκέτη και του πρωτοψάλτη Δανιήλ), στην εκπληκτική σειρά ηχογραφήσεων *Μνημεία Εκκλησιαστικής Μουσικής*.

Επειδή όμως ο φυσικός χώρος της ψαλτικής είναι πάντα ο ορθόδοξος ναός, πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι, εκπληκτικής εκτελεστικής δεινότητας είναι και οι ζωντανές ηχογραφήσεις του από πλήθος φιλομούσων ήδη από την δεκαετία του 1960 ως λαμπαδαρίου, με πρωτοψάλτη τον αείμνηστο μέγιστο Θρασύβουλο Στανίτσα, το 1962 στην Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης και το 1968 στην Χρυσοσπηλιώτισσα των Αθηνών. Ειδικά η τελευταία ηχογράφηση που τώρα πια είναι δημοσιευμένη σε οπτικό δίσκο, αναφέρεται συχνά ως «ο εσπερινός του αιώνα», και κυκλοφορούσε επί πολλά χρόνια σε κασέτες (προ της ψηφιακής εποχής) ως υψηλότετου επιπέδου φωνητική τέχνη, δύο κορυφαίων αντιπροσώπων της Ψαλτικής. Άλλες ζωντανές ηχογραφήσεις του Χαριλάου Ταλιαδώρου βρίσκονται σταδιακά, ψηφιοποιούνται και διανέμονται και μέσω διαδικτύου πια τα τελευταία χρόνια εις κοινόν όφελος. Ξεχωρίζουν εκείνη στο ναό της Παναγίας του Πέραν στην Κωνσταντινούπολη το 1962 (Εσπερινός Κυριακής του Παράλυτου) με λαμπαδάριο τον πατριαρχικό δομέστικο Δημοσθένη Παϊκόπουλο, καθώς και της επόμενης ημέρας στον Άγ. Δημήτριο Ταταούλων, μια άλλη στην Αθήνα με τον Θεοφάνη Καπαρό (15-5-1966), και πλήθος άλλες που πυκνώνουν την δεκαετία του 1970 και εξής, καθώς και από τεχνικής πλευράς υπήρχε μεγαλύτερη ευχέρεια ηχογραφήσεων. Και είναι πολλοί που μέχρι σήμερα απαθανατίζουν συστηματικά το απόσταγμα της πείρας και της τέχνης του δασκάλου, αλλά και την θαυμάσια φωνητική του ικανότητα στην ένατη δεκαετία της ζωής του (πραγματικά, ένα φαινόμενο!).

Στις δε 5-11-2001 έβαλε στον Μητροπολιτικό ναό Αθηνών ως λαμπαδάριος, με πρωτοψάλτη τον Άρχοντα πρωτοψάλτη του Οικουμενικού Πατριαρχείου Λεωνίδα Αστέρη, μια θαυμάσια λειτουργική συνύπαρξη δύο ψαλτικών «γιγάντων», στα πλαίσια του Α' Ψαλτικού Συνεδρίου του Ιδρύματος Βυζαντινής Μουσικολογίας της Εκκλησίας της Ελλάδος. Κοντά σε αυτά θα πρέπει να μνημονεύσουμε αναρίθμητες ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, συνεντεύξεις και αφιερώματα, συναυλίες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία, Γερμανία, Αγγλία, Γαλλία, Πολωνία, κ.α.), συνεργασία με τον Μιχάλη Αδάμη για την παρουσίαση του έργου του τελευταίου «Βυζαντινά Πάθη» (πρώτη εκτέλεση στη Θεσσαλονίκη: Ροτόντα 10-4-1968) αλλά και ζωντανές ηχογραφήσεις μουσικών εκδηλώσεων, συναυλιών, και φυσικά του συνθετικού του έργου «Ορατόριο, Αποκάλυψη του Ιωάννου».

Επιστέγασμα δε της έγνοιας του τιμωμένου για την διατήρηση και διάσωση των φωνητικών μνημείων της ψαλτικής τέχνης είναι η τελευταία (2011) δημοσιευμένη σπουδαιότατη και μνημειακή ηχογράφηση μελών κατά την παράδοση του διδασκάλου του Κωνσταντίνου Πρίγγου, μια ηχογράφηση όπου επιθυμεί και καταφέρνει να απαθανατίσει αυτά που δύσκολα γράφονται ακόμη και με την τελειότητα ψαλτική σημειογραφία: την ψαλτική ερμηνεία και προφορική παράδοση μιας ολόκληρης εποχής η οποία αντανάκλα ευθέως την παλαιότερη ψαλμωδία του 19ου αιώνα.

Άρχων πρωτοψάλτα, μετά από μια τόσο παραγωγική ζωή, τέτοιο έργο και υψηλή παρακαταθήκη, σας ευχαριστούμε και σας συγχαίρουμε για όσα έως σήμερα αξιωθήκατε να προσφέρετε στην ψαλτική. Τα μουσικά σας κείμενα και οι υποδειγματικές σας εκτελέσεις, όλοι οι αγώνες που δώσατε και δίνετε για την προβολή και διάδοσή της, έχουν ήδη πάρει την θέση που τους αξίζει στην ιστορία της εκκλησιαστικής μουσικής. Μια θέση περίοπτη! Η συστηματική μελέτη του έργου αυτού θα αποτελεί επί μακρόν πεδίο έρευνας και μάθησης. Και εσείς γραφτήκατε με χρυσά γράμματα ως μέγας ψαλμωδός και διάκονος της μουσικής τέχνης επί 70 και πλέον έτη! Ευχόμαστε ολόψυχα συνέχεια της προσφοράς σας!

Εκδόσεις έντυπες

Πρότυπον Αναστασματάριον (Θεσσαλονίκη 1976, 2η έκδοση «βελτιωμένη»: Θεσσαλονίκη 2001).
Επίτομος Λειτουργία (Θεσσαλονίκη 1972, 5η έκδοση 2003 «βελτιωμένη μετά προσθήκης νέων μαθημάτων»: Θεσσαλονίκη 2003).
Νέο Ειρμολόγιο Καταβασίων του όλου Ενιαυτού Αργό και Σύντομο (Θεσσαλονίκη 1994).
Τριώδιον περιέχον Δοξαστικά και Ιδιόμελα της Αγίας και Μεγάλης Τεσσαρακοστής (Θεσσαλονίκη 2000).
Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς (Θεσσαλονίκη 1998).
Ο Ακάθιστος Ύμνος (Θεσσαλονίκη, 3η έκδοση βελτιωμένη: Θεσσαλονίκη 2004).

Υπάρχουν ακόμη δύο βιβλία σε τελική μορφή, τα οποία κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι:
Αργές δοξολογίες, Θεσσαλονίκη 1989, και,
Ακολουθία του Εσπερινού, Θεσσαλονίκη 1996,
όπου επίσης αποτυπώνεται η εκτέλεση κλασικών παλαιών μελών από τον Χαρ. Ταλιαδώρο.

Ηχογραφήσεις

ΔΙΣΚΟΙ ΒΙΝΥΛΙΟΥ 45 ΣΤΡΟΦΩΝ (Columbia 1966)

Εις το μνήμα σε επεζήτησεν - Άξιον εστί, Κ. Πρίγγου, Ήχ. πλ. α' («σπάθιον μέλος»)
Ερχόμενος ο Κύριος - Η αμαρτωλός.

ΔΙΣΚΟΙ ΒΙΝΥΛΙΟΥ 33 ΣΤΡΟΦΩΝ

Μεγάλη Εβδομάς
Θεία Λειτουργία, με τον π. Κωνσταντίνο Βαμβίνη.

ΚΑΣΕΤΕΣ

- ΟΡΘΡΟΣ (οι οκτώ ήχοι σε ανεξάρτητη κασέτα ο καθένας)
ΟΚΤΩΗΧΟΣ (οκτώ κασέτες, μία για κάθε ήχο από τα εξαποστειλάρια έως το τέλος της Θ. Λειτουργίας, και μία ένατη ως *Συμπλήρωμα*)
ΓΕΝΙΚΕΣ
- Θεία Λειτουργία (τα περιεχόμενα συμπίπτουν απόλυτα με το βινύλιο της Θ. Λειτουργίας)
  - Χριστούγεννα
  - Τριώδιο
  - Ακάθιστος ύμνος
  - Μ. Εβδομάς 1
  - Μ. Εβδομάς 2
  - Πασχάλιοι
  - Πεντηκοστάριο
  - Καταβασίες σύντομες
  - Μέγας Παρακλητικός Κανών
  - Θεοτόκε Παρθένε Οκτώηχο με κρατήμα
  - Ύμνοι προς την Θεοτόκο - Καλοφωνικοί Ειρμολοί - Διάφοροι ύμνοι και κρατήματα τε- ρι-ρεμ
  - Αποκάλυψη Ιωάννη - Ορατόριο
  - Ψαλμοί Δαβίδ
  - Συναυλία στο Hilton
  - Συναυλία στα Δημήτρια, έτος 1983
  - Συναυλία στα Δημήτρια, έτος 1991
  - Γ' Συνάντηση Βυζ. Χορωδιών, Καθεδρικός Ναός Αγ. Σοφίας, 30 Νοεμβρίου 1986.

CDs

Πολλές από τις παραπάνω κασέτες κυκλοφορούν και σε CDs. Εκτός από αυτές υπάρχουν και τα:

Festival d' Art Sacré 1995 (με την πρώτη παρουσίαση του Ορατορίου του «Αποκάλυψη Ιωάννη»).

Νεκρώσιμος - Εξόδιος Ακολουθία, με τον π. Νεκτάριο Πάρη.

Ύμνοι της Μεγάλης Εβδομάδος (διανομή από την εφημερίδα «Αγγελιοφόρος», κάποια από τα περιεχόμενα προέρχονται από τον ομώνυμο δίσκο βινυλίου).

Ύμνοι των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς & των Φώτων (διανομή από την εφημερίδα «Αγγελιοφόρος»).

Ακάθιστος Ύμνος, με τον π. Παύλο Ιωσηφίδη (διπλό CD).

Εκκλησιαστικοί Ύμνοι Πεντηκοσταρίου.

Μέγας Παρακλητικός Κανών, με τον π. Παύλο Ιωσηφίδη.

Βυζαντινοί ύμνοι Αγίας και Μεγάλης Εβδομάδος & το τροπάριο της Κασσιανής του Πέτρου Λαμπαδαρίου, *Λατρευτική Εβδομάδα*, 18 Απριλίου 2000.

Παρακλητικός Κανών στην Παναγία Σουμελά.

Ακολουθία της Μεταμορφώσεως, δύο CDs (Εσπερινός & Όρθρος - Θ. Λειτουργία), έκδοση της Ι. Μ. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Μήλεσι.

Ο Άρχων Πρωτοψάλτης Θεσσαλονίκης Χαρίλαος Ταλιαδώρος, οφφικιάλος της Μ.τ.Χ.Ε. ερμηνεύει μέλη κατά την αυτήκοη παράδοση Κωνσταντίνου Πρίγγου, Άρχοντος Πρωτοψάλτου της Μ.τ.Χ.Ε., Αποστολική Διακονία 2011.

Καλοφωνικοί Ειρμοί (CD No 10 της σειράς του Μανώλη Χατζηγιακουμή *Μνημεία Εκκλησιαστικής μουσικής*, Σώμα 20, Καλοφωνικό Ειρμολόγιο).

ΖΩΝΤΑΝΕΣ ΗΧΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ ΣΕ ΩΡΑ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΣ

Ψάλλατε *συνετώς τω Θεώ*, CD No 2 (από τη Θ. Λειτουργία που ακολούθησε το α' συνέδριο του IBM, όπου ψάλλει ως λαμπαδάριος με πρωτοψάλτη τον Λεωνίδα Αστέρη).

Αρχείο Ζωντανών Ηχογραφήσεων No 6 & 7 (ακολουθίες που ψάλλει ως λαμπαδάριος με πρωτοψάλτη τον Θρασύβουλο Στανίτσα).

Χαρίλαος Ταλιαδώρος, ο δάσκαλος

Δρ. Αντώνης Ι. Κωνσταντινίδης
Μουσικοκριτικός

*Μουσικολογιώτατε Άρχοντα Πρωτοψάλτη κ. Χαρίλαε Ταλιαδώρε,
ελλογιμότετοι καθηγητές,
αξιότιμοι κυρίες και κύριοι,
αγαπητοί φοιτητές.*

Η πρόσκληση της κ. Αλεξάνδρου εκ μέρους του Τμήματος Μουσικών Σπουδών να συμβάλλω στην σημερινή τιμητική εκδήλωση για τον κ. Ταλιαδώρο, ήταν για μένα εν πρώτοις μία ευχάριστη έκπληξη η οποία δεν σας κρύβω ότι συνοδεύτηκε από σχετικό προβληματισμό.

Στο παρελθόν έχω αναφερθεί με εκτεταμένα μουσικοκριτικά αφιερώματα στον Άρχοντα Πρωτοψάλτη, όμως είναι η πρώτη φορά που ομιλώ δημοσίως, σε μία τέτοια εκδήλωση οφειλόμενης τιμής και χαίρομαι ιδιαίτερα, πόσο μάλλον που η τιμητική αυτή εκδήλωση πραγματοποιείται εδώ στο οικείο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης του οποίου και εγώ τυγχάνω από ετών, απόφοιτος.

Τα ερωτήματα που εξ αρχής έθεσα προσπαθώντας να συμμαζέψω τις σκέψεις μου θεωρώ ότι είναι εύλογα. Πώς θα μπορούσε σε μία τέτοια περίπτωση, όπως η σημερινή, να αρθρωθεί ένας κριτικός κατά βάση λόγος, ο συνήθως αποστασιοποιημένος και έντονα λογικοκρατούμενος; Πώς θα μπορούσε να εκφραστεί και να περιγράψει το πρόσωπο του ανδρός και ταυτόχρονα να αποτιμήσει το μέγεθος του έργου της διδασκαλίας;

Γιατί οφείλω εκ προοιμίου να σας τονίσω ότι ο κ. Ταλιαδώρος για τον ομιλούντα δεν είναι απλά ένας επιφανής πρωτοψάλτης, ένας διακεκριμένος ερμηνευτής-φαινόμενο αντοχής στον χρόνο, ένας ευφυής σύγχρονος μελοποιός, ή αν θέλετε ένας εξαιρετος καλλιτέχνης, τον οποίο όλοι θαυμάζουμε και τον οποίο σέβομαι ιδιαίτερα. Για μένα θα είναι πρώτα απ' όλα ο αγαπημένος μου δάσκαλος δίπλα στον οποίο, εκεί στο δεξιό αναλόγιο του Καθεδρικού Ναού της του Θεού Σοφίας, είχα την αγαθή τύχη να φοιτήσω, ενωτιζόμενος την ιδιαίτερη τέχνη του, συμμετέχοντας στις μουσικές του ανάσες και συλλέγοντας μέρος από την λάμψη του.

Πώς θα μπορούσα λοιπόν σε μια περιορισμένη, εκ του προγράμματος, σ' ένα δεκάλεπτο ομιλία, να περικλείσω πρωτίστως τα δεκαπέντε συναπτά έτη της δικής μου μαθητείας παρά τον διδάσκαλο και μαζί να σας περιγράψω την μυσταγωγική ατμόσφαιρα του περικαλλούς Ναού, να σας μεταφέρω σκέψεις και συναισθήματα, στιγμές μουσικής μέθεξης, μοναδικές εμπειρίες, ακούσματα και ήχους, εικόνες μελίσρυντων μελωδιών, αρώματα ενός ανεπανάληπτου μουσικού πολιτισμού και πολύτιμες προσωπικές αναμνήσεις;¹

Κυρίες και κύριοι,

επιτρέψτε μου να απεκδυθώ της όποιας ιδιότητάς μου και να χρησιμοποιήσω έναν λόγο, εκ των πραγμάτων εγκωμιαστικό. Χωρίς τον φόβο του ενίοτε απαιτούμενου υπερθετικού βαθμού και να μιλήσω

¹ Βλ. Αντ. Ι. Κωνσταντινίδης, «Η Μεγάλη Εβδομάδα της Ψαλτικής. Ανιχνεύοντας τις ερμηνείες του Χαρίλαου Ταλιαδώρου», *εφημ. Μακεδονία της Κυριακής* 20/4/2008.

σε τόνο περισσότερο προσωπικό. Αυτόν που εννοιολογικά οριοθετείται από την ίδια τη φύση και την ιστορία της διδασκαλίας, σε μια τέχνη όπως η Ψαλτική.

Άλλωστε, μπροστά σ' έναν τέτοιο καλλιτέχνη, χαλκέντερο υπηρέτη του αναλογίου για περίπου 70 χρόνια και ακούραστο διδάσκαλο, ο ορθός κριτικός λόγος δεν μπορεί παρά να υποχωρήσει. Να υποχωρήσει ανθρώπινα στο συναίσθημα και να προσπαθήσει να αφουγκραστεί την ομορφιά της μουσικής, να αφεθεί συγκλονισμένος στη δύναμη και στην κομψότητα της φωνής, να εξάρει την ακάματη προσφορά και να υποκλιθεί στο μεγαλείο του πρωτοψάλτη, του καλλιτέχνη, του δασκάλου.

Ιστορικά, οι μεγάλοι δάσκαλοι της Ψαλτικής τέχνης υπήρξαν πάντοτε τα απόλυτα πρότυπα. Η φήμη κάποιων εξ αυτών σε αρκετές περιπτώσεις πήρε διαστάσεις τις οποίες δεν συναντούμε σε καμία άλλη τέχνη. Και είναι αλήθεια ότι οι ικανότητες της φωνής, της μνήμης, και της φαντασίας πολλών επωνύμων Πρωτοψαλτών και Λαμπαδαρίων των προηγούμενων αιώνων άγγιξαν σε ιστορικές καταγραφές τα όρια του θρύλου.

Ο δάσκαλος στην Ψαλτική κρατά τις κλείδες της παράδοσης, είναι αυτός που κουβαλά την προϋπάρχουσα γνώση και ξεκλειδώνει τα μυστικά πατήματα, τα δεξιότεχνια γυρίσματα στην τέχνη των ήχων, είναι αυτός που κληροδοτεί τη συνέχιση μιας αειθαλούς και απέριττης μουσικής παράδοσης² στους επίδοξους συνεχιστές και εν δυνάμει απογόνους του.³

Ο γλυκύφθογος Ταλιαδώρος, ο τέττιξ των Θεσσαλονικέων ανήκει ήδη σ' αυτήν την χορεία των μαϊστόρων, των μεγάλων δασκάλων και συνεχίζει να δίνει με τη στάση του βίου του και το παράδειγμα του το σύγχρονο ορισμό και ένα επίκαιρο περιεχόμενο στην έννοια του δασκάλου της Ψαλτικής. Σ' αυτήν την τέχνη η λογιосύνη, μπορεί να συνταιριάζεται με τρόπο θαυμαστό με μια κατεξοχήν λαϊκότεροπη μέθοδο διδασκαλίας απαιτώντας μια ιδιαίτερη, διαπροσωπική σχέση για την εκμάθησή της.

Γιατί, κάθε έκφανση στην παιδαγωγική της Ψαλτικής, επικεντρώνεται ουσιαστικά σ' αυτήν την ιδιαίτερη πνευματική συνύπαρξη, στην βιωματική μουσική σχέση του δασκάλου με το μαθητή του. Είναι μια σχέση που πρέπει να διέπεται από σεβασμό και εμπιστοσύνη και η οποία σμιλεύεται αδιόρατα μέσα από την προσωπική επαφή και το κοινά επιζητούμενο ερμηνευτικό αποτέλεσμα στις ατελείωτες ώρες των ακολουθιών, από φυλακής πρωίας, μέχρι νυκτός.

Η μίμηση του ύφους παραμένει η κορυφαία και πρώτη, παιδαγωγική μέθοδος για την εκμάθηση της ψαλτικής.⁴ Είναι η ακριβής μίμηση του τρόπου εκφοράς των μουσικών κειμένων που επιτυγχάνεται - όπως συνηθίζεις δάσκαλε να μας τονίζεις- μέσα από την μακροχρόνη και ομοιόμορφη άσκηση. Το ύφος της ερμηνείας είναι που δίνει πνοή στην μουσική σημειογραφία και η μίμησή του είναι η αναντικατάστατη μέθοδος που αποσκοπεί στην διασφάλιση της πιστής συντήρησης και συνέχειας της μουσικής παράδοσης. Αυτή είναι η παιδαγωγική της μίμησης,⁵ η βιωματική και ενεργητική αφομοίωση

² Ενδεικτικά και ειδικότερα για την Ψαλτική τέχνη, βλ. Γρ. Θ. Στάθη, «Η Βυζαντινή Μουσική στη λατρεία και στην επιστήμη», *Βυζαντινά τ. 4*, Αθήνα 1972. Γρ. Θ. Στάθη, *Η Βυζαντινή Μουσική ως εθνική μουσική*, Αθήνα 1980. Επίσης βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Ψάλτες οι ασήητοι τέττιγες της Εκκλησίας*, Αθήνα 1989, και Εμ. Στ. Γιαννόπουλου, *Η Ψαλτική τέχνη*, Θεσσαλονίκη 2008.

³ Βλ. Αντ. Ι. Κωνσταντινίδη, «Η εβδομάδα των Παθών και των Ψαλτών», *Η βυζαντινή μουσική, λαϊκή κληρονομιά ενός λόγιου πολιτισμού. εφημ. Μακεδονία της Κυριακής* 7/4/2007.

⁴ Για την αξία ακριβώς αυτής της μιμητικής μεθόδου είναι χαρακτηριστική η διατύπωση της Μουσικής Πατριαρχικής Επιτροπής του 1881 στον πρόλογο της Εκθέσεώς της: «... η φωνητική παράδοσις δια της μακράς τριβής ενετόπου εις το ους του διδασκομένου τους τόνους μείζονα, ελάσσονα και ελάχιστον του διατονικού γένους, τας υφέσεις και διέσεις του χρωματικού, και τα διαστήματα του εναρμονίου». Βλ. *Στοιχειώδης Διδασκαλία της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Κωνσταντινούπολις 1888, σ. 11.

⁵ Είναι απαραίτητο να επισημανθεί, η κορυφαία θέση που κατέχει διαχρονικά αυτή ακριβώς η διαδικασία της μίμησης την οποία επισημαίνει και ο Χρυσάνθος, ως πρώτηστη διδακτική μέθοδο για την εκμάθηση της Ψαλτικής ικανή να εξασφαλίσει την πιστή συντήρηση και συνέχιση της αρχαίας μουσικής παράδοσης. Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του Χρυσάνθου. «*Για να φάλλει δε την κλίμακα ταύτην ο αρχάριος ορθών, πρέπει να την διδαχθεί από Μουσικών Έλληνα, διότι ο*

όχι μόνο της έκφρασης, του ιδιαίτερου τρόπου της ψαλμώδησης δηλαδή, αλλά και της αποτύπωσης πέρα από τα διάφορα μουσικά ερεθίσματα, της γενικότερης στάσης και συμπεριφοράς του δασκάλου στο λειτουργικό περιβάλλον.⁶

Γι' αυτόν τον λόγο η ύπαρξη ιστορικά σχολών, ειδικευμένων στη διδασκαλία και την εκμάθηση της θεωρίας και της τεχνικής, λειτουργούσε πάντοτε και μόνο επικουρικά προς την εκπαιδευτική πρακτική της ζωντανής πράξης του αναλογίου.⁷ Εκεί, όπου ο δάσκαλος φρόντιζε να μας καθοδηγεί στις μελωδικές φράσεις, στα ίσα, στις αναπνοές, να μας υποδεικνύει επίμονα την σωστή άρθρωση και με το φυσικό του παράδειγμα την σωστά τοποθετημένη φωνή. Γι' αυτόν ακριβώς τον κύριο λόγο και η παρουσία του Χαρίλαου Ταλιαδώρου στο αναλόγιο ως πρωτοφάλτης-ερμηνευτής ακολουθείται πάντοτε και από την ιδιότητα του δασκάλου, μία ιδιότητα την οποία υπηρέτησε με συνέπεια και τιμή μέχρι σήμερα.

Πέρα από το «σχολείο του αναλογίου», πρέπει να σας αναφέρω ότι ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος δίδασκε στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου την τετραετία 1964-1967, στο Μακεδονικό Ωδείο Θεσσαλονίκης κατά την δεκαετία του '70 και στο τετρατάξιο «Φροντιστήριο Βυζαντινής Μουσικής-Άγ. Δημήτριος» του οποίου υπήρξε συνιδρυτής μαζί με τους αείμνηστους Χρυσάνθο Θεοδοσόπουλο, Αβραάμ Ευθυμιάδη και Αθανάσιο Καραμάνη, το 1951. Το «Φροντιστήριο» μετονομάστηκε το 1970, σε «Σχολή Βυζαντινής Μουσικής του Σωματείου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης» και κατόπιν, κάπου στα μέσα της ίδιας δεκαετίας παραχωρήθηκε στην Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Το 1988 ανέλαβε Διευθυντής της εν λόγω Μουσικής Σχολής και το 1990 μετά από ενέργειές του αναγνωρίστηκε η λειτουργία της από το Υπουργείο Πολιτισμού. Από τη θέση αυτή δίδασκε ανελλιπώς τα μαθήματα του Διπλώματος των Μουσικοδιδασκάλων μέχρι και το 2004 οπότε και αποχώρησε μετά από 54 χρόνια συνεχούς διδασκαλίας.

Πρέπει να σημειωθεί επίσης και η επί διετία διδασκαλία του στο αντικείμενο των «Καλοφωνικών ειρμών» σε πρόγραμμα εξειδίκευσης πτυχιούχων υπό τον τίτλο «Έρευνα και διδασκαλία βυζαντινού και μεταβυζαντινού ρεπερτορίου» το οποίο συνδιοργάνωσαν το Α.Π.Θ., το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών κατά τα έτη 1998-2000, αλλά και η καθοριστική συμβολή του δασκάλου στην συνολική επιτυχία του προγράμματος.

Καθ' όλη αυτή τη διδακτική του δραστηριοποίηση, είναι αξιοσημείωτη η ιδιαίτερη φροντίδα την οποία επιδείκνυε ο Ταλιαδώρος, στις ατελείωτες ώρες των διδασκαλιών του, για την πιστή ερμηνεία των μουσικών κειμένων, την ανόθευτη διαστηματική εκτέλεση των μελωδιών, την ακριβή εκτέλεση των ισοκρατημάτων και την τήρηση των ρυθμικών αγωγών, με όλες τις επιμέρους διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν στα είδη της μελοποιίας, από τους μαθητές του. Είναι δε κοινώς γνωστό, ότι άοικνα και αναντίρρητα επαναλάμβανε τις μελωδικές του διδαχές, μέχρι την πλήρη κατανόηση των μουσικών κειμένων και την τελική υπέρβαση των όποιων δυσκολιών. Η διδασκαλίες αυτές του Ταλιαδώρου

αλλοεθνής Μουσικός προφέρει τους φθόγγους διάφορως δια την εθνικήν του συνήθειαν, μη μεταχειριζόμενος τα διαστήματα των τόνων καθ'ήμας.» Βλ. Χρυσάνθου, *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής*, Τεργέστη 1832, σ. 9. Παρόμοια τοποθέτηση διδακτικής παιδαγωγίας, γίνεται από το συγγραφέα και στην «Εισαγωγή» του. «*Δια να δυνήθῃ ὁ ἀρχάριος νὰ ἐκμάθῃ νὰ προφέρῃ τοὺς φθόγγους κατὰ τὰ ταῦτα τὰ διαστήματα τῶν τόνων, πρέπει νὰ διδασθῇ νὰ ψάλλῃ τὴν Κλίμακα ἀπὸ ψάλλον Ἑλληνα, προσέχων καλῶς εἰς τὴν προφορὰν ἐπειδὴ ὁ αλλοεθνὴς μουσικὸς ψάλλον δὲν φυλάττει τὰ διαστήματα, καθὼς διωρίσθησαν.»* Βλ. Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εἰς τὸ Θεωρητικόν καὶ Πρακτικόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Κωνσταντινούπολις 1821, σ. 25, καὶ πρβλ. Αντ. Ι. Κωνσταντινίδη, *Θεώρηση καὶ προσδιορισμὸς τῶν «Λεπτῶν» Διαστημάτων τῆς μίας φωνῆς*, Αθήνα 2011, σ. 54.

⁶ Βλ. Αντ. Ι. Κωνσταντινίδη, *Ὁ Χαρίλαος Ταλιαδώρος ἐρμηνεύει μέλη κατὰ τὴν αὐτήκοη παράδοση Κωνσταντίνου Πρώτου*, Εισαγωγικὸ σημείωμα στὸν ομώνυμο δίσκο ακτίνας. (εκδ.) Αποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 2011.

⁷ Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ διαπίστωση τῆς Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Επιτροπῆς ἡ ὁποία ἐπίσης δίνει ἔμφαση στὴν ακουστικὴ παράδοση: «*Γνωστὸν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ διετηρήθη μέχρι τοῦ νῦν κυρίως δια μόνης τῆς φωνητικῆς παραδόσεως.*» Βλ. *Στοιχειώδης Διδασκαλία*, σ. 9. Επίσης πρβ. Αντ. Ι. Κωνσταντινίδη, «*Κωνσταντίνος Βυζάντιος (1777-1862), Πρωτοφάλτης τῆς Μ.Χ.Ε.*», *Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς* 799, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 832.

εντείνονταν κατά τις πολλές περιόδους προετοιμασίας, για εμφανίσεις και συναυλίες του Βυζαντινού Χορού «Μακεδονίας» τον οποίο ίδρυσε και διεύθυνε.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί η εντυπωσιακή ικανότητα του διδασκάλου και η φυσική του ευκολία στην καταγραφή των από μνήμης ερμηνευόμενων μελών, κατ' αίτησιν τις περισσότερες φορές, των ζηλωτών μαθητών του. Οι ιστορικές πληροφορίες τις οποίες σχεδόν πάντοτε παρείχε για τις συγκεκριμένες μουσικές γραμμές,⁸ συμπλήρωναν την εικόνα ενός ανθρώπου που όχι απλώς γνώριζε, αλλά βίωσε την εξέλιξη της Ψαλτικής και τους κυριότερους εκφραστές της κατά το μεγαλύτερο μέρος του εικοστού αιώνα.

Η ίδια φροντίδα και η αγωνία του Ταλιαδώρου για την διάσωση του ύφους της ψαλμώδησης, έσπρωξε τον δάσκαλο στην έκδοση μουσικών βιβλίων, ενέργεια που συμπλήρωσε την διδακτική του συμβολή στην διάδοση της Ψαλτικής.

Κυρία πρόεδρε, κυρίες και κύριοι,

η Θεσσαλονίκη υπήρξε καθ' όλο τον περασμένο αιώνα, προθήκη της βυζαντινής μουσικής. Είχε την εύνοια να έχει στους κόλπους της, άριστους πρωτοφάλτες και κορυφαίους δασκάλους.⁹ Η αίγλη αυτή σήμερα δυστυχώς σε μεγάλο βαθμό έχει χαθεί. Έσχατος απ' αυτήν την ένδοξη και φημισμένη γενιά ο Ταλιαδώρος,¹⁰ συνεχίζει να μας θυμίζει την αξία της λόγιας εθνικής μας μουσικής, πασχίζοντας πάντοτε, όχι μόνο για την άσφαξη ερμηνεία των κειμένων, αλλά και για την επί το βέλτιον και σαφέστερον προσαρμογή και εξέλιξη της μουσικής αυτής τέχνης στις απαιτήσεις της εποχής μας. Όντας ο ίδιος γνώστης σε βάθος του κλασικού ρεπερτορίου, του τεχνικού υπόβαθρου της μουσικής και δεινός εκτελεστής, τα μελοποιήματά του προκύπτουν σαν μία ομόβλαστη με την παλαιά πατριαρχική παράδοση, αλλά δυναμικά ανανεωμένη δημιουργία.

Σε εκατοντάδες υπολογίζονται οι μαθητές που δίδαξε. Δεκάδες οι επιφανείς πρωτοφάλτες που ανέδειξε, ευάριθμοι πλέον οι οφφικιάλοι μαθητές του, αναρίθμητοι οι απλοί φιλόμουσοι που συγκαταλέγονται μεταξύ των μαθητών και ακροατών του.

Είναι σίγουρο ότι το σύνθετο φαινόμενο του διδασκάλου, η γλυκύφθογγος φωνή, η αψεγάδιαστη τεχνική, η ακένωτος φαντασία και η αξιοζήλευτη μνήμη, δεν μπορεί παρά μόνο να σκιαγραφηθούν στα πλαίσια μιας τέτοιας σύντομης ομιλίας. Ευτύχημα όμως παραμένει η αδιάλειπτη καλλιτεχνική, η ζωντανή παρουσία του δασκάλου στο αναλόγιο και η δραστηριοποίησή του παρά τα ογδοντάξι του χρόνια πέρα από τη λειτουργική και στην πολιτιστική γενικότερα ζωή. Και είναι αλήθεια ότι ο περὶ νῦνμος πρωτοφάλτης και διδάσκαλος Χαρίλαος Ταλιαδώρος, ανήκει σ' εκείνους τους εκλεκτούς και άριστους άνδρες, που μπορούν να οριοθετούν με την παρουσία τους στην ιστορία, τον ίδιο τον πολιτισμό και να επηρεάζουν με τα ευκλεή έργα τους την αισθητική πορεία μιας τέχνης που φέρει πλέον και το δικό τους ευδιάκριτο προσωπικό στίγμα.

Σεβαστέ και αγαπημένε μας Δάσκαλε,

⁸ Πρόσφατο αποτέλεσμα αυτής της θαυμαστής μνήμης, αποτελεί ο δίσκος ακτίνας που εξέδωσε η Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, στον οποίο ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος ερμηνεύσε τα περιεχόμενα μέλη κατά την αυτῆκοο παράδοση του διδασκάλου του Κωνσταντίνου Πρίγγου, στο σύνολό τους, από μνήμης. Είναι χαρακτηριστικές οι διασφωζόμενες πληροφορίες για τινά εξ αυτών των μελών οι οποίες καταγράφονται στο συνοδευτικό σημείωμα του δίσκου. Βλ. Αντ. Ι. Κωνσταντινίδη, *Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος ερμηνεύει*, ο.π..

⁹ Βλ. Αντ. Ι. Κωνσταντινίδη, «Η εθνική μας μουσική», *εφημ. Μακεδονία της Κυριακής* 1/3/2009.

¹⁰ Βλ. Αντ. Ι. Κωνσταντινίδη, «Μουσική Ιερ-απρέπεια», *εφημ. Μακεδονία της Κυριακής* 6/10/2002.

φρόντισες όλα αυτά τα χρόνια να ξεδιπλώσεις στους μαθητές σου τα μυστικά της τέχνης σου, μας χάρισες αφειδώς τη γνώση σου, μας βοήθησες ν' ανακαλύψουμε το αρχέτυπο κάλλος της μουσικής μας μέσα από ψάλματα και ύμνους, μελίσματα και κρατήματα αρχαία και νεότερα, μας εμφύσησες την αγάπη για την απλότητα, το σεμνοπρεπές, το μεγαλοπρεπές και το μουσικώς φιλόκαλο. Και συνεχίζεις με το πατρικό σου παράδειγμά να μας καθοδηγείς συνετώς, ευτάκτως και ευρύθμως σε μία τέχνη παλαιά, μακριά και κατ' αξίαν βαρύτιμη.

Γνωρίζουμε ότι δεν υφίσταται ανταπόδωμα για τις ευεργεσίες. Προσάδομεν όμως αίνεσιν και αναπέμπομεν ευχήν από καρδιάς, να είσαι υγιής και να χαιρόμαστε την αύρα του πνεύματός σου, εις έτη πολλά.

Άξιος!

Βιβλιογραφία

Γιαννόπουλος, Εμ. Στ. *Η Ψαλτική τέχνη*. Θεσσαλονίκη, 2008.

Κωνσταντινίδης, Αντ. Ι. «Μουσική Ιερ-απρέπεια». Εφημ. *Μακεδονία της Κυριακής* 6/10/2002.

— «Κωνσταντίνος Βυζάντιος (1777-1862), Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε». *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 799. Θεσσαλονίκη, 2003.

— «Η εβδομάδα των Παθών και των Ψαλτών», Η βυζαντινή μουσική, λαϊκή κληρονομιά ενός λόγιου πολιτισμού. Εφημ. *Μακεδονία της Κυριακής* 7/4/2007.

— «Η Μεγάλη Εβδομάδα της Ψαλτικής. Ανιχνεύοντας τις ερμηνείες του Χαριλάου Ταλιαδώρου». Εφημ. *Μακεδονία της Κυριακής* 20/4/2008.

— «Η εθνική μας μουσική». Εφημ. *Μακεδονία της Κυριακής* 1/3/2009.

— *Θεώρηση και προσδιορισμός των «Λεπτών» Διαστημάτων της μιας φωνής*. Αθήνα, 2011.

— *Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρας ερμηνεύει μέλη κατά την αντίδοση παράδοση Κωνσταντίνου Πρίγγου*, Εισαγωγικό σημείωμα στον ομώνυμο δίσκο ακτίνας. Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2011.

Μουσική Επιτροπή. *Στοιχειώδης Διδασκαλία της Εκκλησιαστικής Μουσικής*. Κωνσταντινούπολις, 1888.

Στάθης, Γρ. Θ. «Η Βυζαντινή Μουσική στη λατρεία και στην επιστήμη». *Βυζαντινά* 4. Αθήνα, 1972.

— *Η Βυζαντινή Μουσική ως εθνική μουσική*. Αθήνα, 1980.

— *Ψάλτες οι ασήγητοι τέττιγες της Εκκλησίας*. Αθήνα, 1989.

Χρυσάνθος εκ Μαδύτων. *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής*. Τεργέστη, 1832.

— *Εισαγωγή εις το Θεωρητικόν και Πρακτικόν της εκκλησιαστικής μουσικής*. Κωνσταντινούπολις, 1821.

Χαρίλαος Ταλιαδώρας, ο χοράρχης

Πέτρος Παπαεμμανουήλ

Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικής

Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης

Σεβαστέ και αγαπημένε μου Δάσκαλε, κυρία Πρόεδρε, κ. καθηγητές, συνάδελφοι πρωτοψάλτες, φίλες και φίλοι.

Η καλλιτεχνική – ψαλτική έκφραση του Χαρίλαου Ταλιαδώρα, μέσα από την οποία αποκαλύπτεται το ύψος του, η πορεία της ίδιας του της ζωής και η ψυχή του ολόκληρη δεν περιορίζεται μόνο στην ερμηνευτική, διδακτική και εκδοτική του δεινότητα, όπως πολύ στοχευμένα ανέπτυξαν οι προ ολίγου λαλήσαντες.

Η καλλιτεχνική προσωπικότητα του Χαρίλαου Ταλιαδώρας επεκτείνεται και ολοκληρώνεται με τη συγκρότηση Βυζαντινού Χορού κατά τα παραδοσιακά πρότυπα. Και αυτό συμβαίνει από τα πρώτα βήματα της ψαλτικής του σταδιοδρομίας, από τη στιγμή δηλαδή που του ανατίθεται η πρωτοψαλτεία του Ι. Ν. Αγίου Φαναριού Θεσσαλονίκης.

Η συγκρότηση βυζαντινού χορού, έστω και ολιγομελούς, αρχικά, αποτελεί μια από τις πρωταρχικές επιδιώξεις του, καθώς αντιλαμβάνεται ότι η από χορού εκτέλεση των εκκλησιαστικών μελωδιών αποκαλύπτει το λατρευτικό τους χαρακτήρα και τη θεία τους δύναμη.¹

«... εν τω Κέντρω της Ορθοδοξίας και δη και εν τη Μεγάλη Εκκλησία, ουδέποτε επί των στασιδίων των χορών, όσω και αν δυσχείμεροι ήλθον καιροί, έμειναν μόνον δύο ψάλται, αλλά πάντοτε διετηρείτο και υπήρχε πτωχή τις χορική συγκρότησις και σύνθεσις, λείψανον παλαιάς καλής εποχής...»,² όπως παρατηρεί ο μακαριστός Μητροπολίτης Σεργίων και Κοζάνης κυρός Διονύσιος, μιλώντας για τη συγκρότηση του βυζαντινού Χορού.

Βέβαια, το φωνητικό τάλαντο του Χαρίλαου Ταλιαδώρας που αποτελεί κληροδότημα «άνωθεν», του δίνει την ευχέρεια να εκτελεί τα μονωδικά μέρη της βυζαντινής μελοποιίας, ως απaráμιλλος και αξεπέραστος καλοφωνάρας,³ αναβιώνοντας «ημέρες ευκλείης» που αντανακλούν στην βυζαντινή μεγαλοπρέπεια των ιερών ακολουθιών, κατά τα τυπικά του ιερού ναού της του Θεού Σοφίας Κων/πόλεως.

Ο συνδυασμός και η εναλλαγή χορωδιακής και μονωδιακής ερμηνείας των ύμνων κατά τη διάρκεια της ιερής ακολουθίας κρατούν τον προσευχόμενο σε διαρκή εγρήγορση και τον υποβοηθούν να παρακολουθεί με προσοχή και ενδιαφέρον τα μελωδήματα.⁴

Ο καθηγητής Γεώργιος Αγγελινάρας σημειώνει «...Μέσα στην από χορού ψαλμωδία έχει φυσικά θέση διακεκριμένη η μονωδία, γιατί η εναλλαγή χορωδιακής και μονωδιακής ερμηνείας κρατάει αδιάπτωτο το ενδιαφέρον των πιστών και βοηθάει να αφοσιώνονται με κατάνυξη και προσευχή, που είναι ο τελικός σκοπός των Ιερών Ακολουθιών».⁵

¹ Φ. Οικονόμου, *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία*, τομ. Α', Αίγιο 1992, σ. 186.

² Μητροπολίτου Σεργίων και Κοζάνης Διονυσίου, «Συμβολή εις το ζήτημα της Ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής», στο *Δίπτυχα Ορθοδοξίας*, τομ. Α', 1956, σ. 7.

³ Ε. Χ. Σπυράκου, *Οι Χοροί Ψαλτών κατά τη Βυζαντινή Παράδοση*, διδακτορική διατριβή, εκδ. Ίδρυμα Βυζ. Μουσικολογίας, Μελέται 14, Αθήνα 2008, σ. 172.

⁴ Οικονόμου, *ό. π.*, σ. 187.

⁵ Γ. Αγγελινάρας, «Βυζαντινός Χορός», *Ιεραψαλτικά Νέα*, αριθ. 197, Ιανουάριος 1981, σ. 7.

Το φωνητικό τάλαντο και η καλλιτεχνική έκφραση του νεαρού Χαρίλαου, γρήγορα διαδίδονται στους φιλόμουςους και φιλακόλουθους της Θεσσαλονίκης αρχικά και της ελληνικής επικράτειας αργότερα, που σπεύδουν κοντά του, άλλοι ως απλοί εραστές της *ψαλτικής τέχνης* και άλλοι ως εκκολαπτόμενοι διάκονοι του αναλογίου. Έτσι, σε σύντομο χρονικό διάστημα συγκροτείται χορός κατά τα βυζαντινά πρότυπα με εσωτερική κατανομή ρόλων. Αναγνώστης, Κανονάρχος, Δομέστικος, Ισοκράτες, Χορωδοί.

Εκείνο, όμως, που αποτελεί προσωπική του επιδίωξη και μάλιστα διαρκή, όπως τονίζει ο ίδιος του σε κατ' ιδίαν και δημόσιες συζητήσεις, είναι η συμμετοχή παιδικών φωνών μέσα στο χορό, πετυχαίνοντας έτσι τον ηχοχρωματικό πλουτισμό του και πραγματώνοντας τη τεχνική του «μαγαδίζειν».⁶ Μια τεχνική, η οποία υπάρχει στους χορούς από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια, με τη σύμφωνη γνώμη και ενθάρρυνση των Πατέρων της Εκκλησίας⁷ και η αρχή της εντοπίζεται στα αρχαιοελληνικά χορικά άσματα.⁸

Με την τοποθέτησή του, το 1952, στο δεξί στασίδι του Καθεδρικού ναού της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης, το οποίο διακονεί έως σήμερα, δημιουργεί τον «Πρότυπο Βυζαντινό Χορό της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης».

Οι συχνές προτάσεις που δέχεται από διάφορους φορείς για συμμετοχή του χορού του σε πολιτιστικά δρώμενα, εντός και εκτός των ελληνικών συνόρων, τον αναγκάζουν να δώσει στον χορό νομική υπόσταση πλέον. Έτσι, το 1989 «Ο Πρότυπος Βυζαντινός Χορός της του Θεού Σοφίας» μετονομάζεται σε Χορωδία «Μακεδονία» αποκτώντας καταστατικό λειτουργίας εγκεκριμένο από το Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης.

Τα μέλη που συμμετέχουν στη χορωδία είναι αποκλειστικά μαθητές του Χαρίλαου Ταλιαδώρου και αποτελούν προσωπική του επιλογή, βάσει συγκεκριμένων προσόντων, που εγγυώνται το όσο το δυνατόν αριότερο αποτέλεσμα στις εμφανίσεις της χορωδίας. Τον ενδιαφέρει η φωνητική ομοιογένεια και για το λόγο αυτό επιλέγει τους χορωδούς εστιάζοντας κυρίως στην ποιότητα των φωνών και τη μουσική τους κατάρτιση. Φωνές μελωδικές και ογκώδεις, που παραπέμπουν σε βαρύτονους, σμιλευμένες στο εργαλείο του «αρχιμάστορα», ικανές να αποδώσουν τα λεπτά διαστήματα και τις έλξεις, συγκροτούν το σώμα των μελωδών. Και όλοι τους εγκεκριμένοι Πρωτοψάλτες, Λαμπαδάριοι, Δομέστικοι, κάτοχοι Διπλώματος Βυζαντινής μουσικής.

Με ιδιαίτερη προσοχή, όμως, επιλέγει και τους ισοκράτες, καθώς είναι γνωστή η ευαισθησία που επιδεικνύει σε αυτόν τον τομέα, φροντίζοντας πάντα να υπάρχουν στο σύνολο μπάσοι για να τονίσουν το βόμβο.⁹ Η ταυτόχρονη και συγχρονισμένη εναλλαγή του ισοκρατήματος, χωρίς να βαίνει εις βάρος της μελωδίας και η σταθερότητα του τόνου, είναι τα στοιχεία εκείνα τα οποία ζητάει ο Ταλιαδώρος από το σώμα των ισοκρατών, και προς εκείνη την κατεύθυνση επικεντρώνεται η διδασκαλία του κατά τη διάρκεια των προβών. Στην παραμικρή απόκλιση του τόνου, είτε από τους μελωδούς είτε από τους

⁶ «...Μαγαδίζειν τουθ' όπερ σημαίνει συμπάλλειν κατ' αντιφωνίαν επί τη βάσει της πρώτης και της όγδοης του συστήματος διαπασών, ως γίνεται και νυν παρ ημίν όταν συνάδοντας έχωμεν παίδας ή γυναίκας (Γ. Παπαδόπουλος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν Εκκλησιαστικής Μουσικής*, εκδ. Κουσουλίνου και Αθανασιάδου, Αθήναις 1890, σ. 62).

⁷ Ο Συμεών Θεσσαλονίκης μιλώντας για τη συμμετοχή «παντός του λαού» στη ψαλμώδηση κατά την τέλεση των ιερών ακολουθιών, μπορεί να θεωρήσει κανείς ότι προωθεί τη συμμετοχή όλων των ηλικιών και επομένως των παιδικών φωνών. (Κωδ. ΕΒΕ 2047, φ. 5ν: «τετάγμεθα αντί παντός του λαού αινεῖν ημάς τον Θεόν... και αντί γλώττης του λαού παντός καθεστήκαμεν»).

⁸ Γ. Παπαδόπουλος, *ό. π.*, σ. 62.

⁹ Ο Κ. Φιλοξένος ορίζει ότι βόμβος είναι το «ρινώδες και σοβαρόν ισοκράτημα του Προσωδού» θεωρώντας ότι είναι «ο βαρύτατος και κατώτατος φθόγγος της κάτω διαπασών κλίματος οιασδήποτε άλλης συμφωνίας» (βλ. Κ. Φιλοξένου, *Λεξικόν*, σ. 36).

ισοκράτες, δεν διστάζει να διακόψει αμέσως την πρόβα και να διορθώσει το λάθος, εμμένοντας σε εκείνο το σημείο όσο χρειαστεί.

Τα μαθήματα που επιλέγει να διδάξει στο χορό, πάντα επίκαιρα, συγχρονίζονται με τις ανάγκες της εκδήλωσης και το λατρευτικό γεγονός της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Και όλα προέρχονται από το ρεπερτόριο της Πατριαρχικής Ψαλτικής παραδόσεως, δηλώνοντας για άλλη μια φορά και μ' αυτόν τον τρόπο, τις επιρροές και την προσήλωσή του, στη συγκεκριμένη σχολή ψαλτικής τέχνης και το συγκεκριμένο τρόπο ψαλμωδίας.

Η διεύθυνση και η χοραρχία του, απλή, λιτή και μεγαλόπρεπη. Ιδιαίτερα στο αναλόγιο κατά την τέλεση των ιερών ακολουθιών. Αρχοντικός, μυσταγωγικός και ήρεμος στις κινήσεις του, γνωρίζει ότι οι περιττές χειρονομικές κινήσεις αποσπούν τον εκκλησιαζόμενο-προσευχόμενο από το σκοπό του και διαταράσσουν το κλίμα προσευχής και κατάνυξης των ακολουθιών. Γνωρίζει τις διατυπώσεις των Πατέρων της εκκλησίας, που επικυρώθηκαν από Τοπικές και Οικουμενικές συνόδους, για τη στάση του ψάλτη στο αναλόγιο και τον τρόπο «του ψάλλειν» και δεν παρεκκλίνει από αυτές. Παρατηρώντας τον κανείς στο αναλόγιο νομίζει πως διευθύνει το χορό μόνο με τη στεντόρεια και μελωδική φωνή του.

Αλλά και στην εκτός του ναού και των λατρευτικών συνάξεων χοραρχία του, ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος δεν παρεκτρέπεται σε χειρονομικούς ακροβατισμούς. Με λιτές, απεριττες και ήρεμες κινήσεις, καθοδηγεί το χορό επισημαίνοντας τα ρυθμικά σχήματα και την ταχύτητά τους, τα μελικά τόξα και την εναλλαγή των ισοκρατημάτων.

Τελειομανής από τη φύση του, κρατάει με την στάση του το χορό σε εγρήγορση από την πρώτη πρόβα μέχρι και το τέλος της εκδήλωσης.

Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος, εκτός από το χορό του, έχει κληθεί επανειλημμένως να διευθύνει και την 100μελή χορωδία του Συνδέσμου Ιεροψαλτών Θεσσαλονίκης «Ιωάννης ο Δαμασκηνός». Η ανησυχία του σε αυτήν την περίπτωση για το τελικό αποτέλεσμα είναι έκδηλη περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη φορά, καθώς ξέρει ότι πρέπει να συνθέσει και να συγκεράσει φωνές με διαφορετικά ηχοχρώματα, επειδή οι χορωδοί που συμμετέχουν προέρχονται από διαφορετικές σχολές και εκπροσωπούν διάφορα στυλ. Κι εδώ ακριβώς αναδεικνύεται ακόμη περισσότερο η ικανότητα του Ταλιαδώρου, αφού κατορθώνει με μοναδική μαεστρία να ενσωματώσει και να εντάξει στο σύνολο όλες τις φωνές.

Τελειώνοντας τη σύντομη αναφορά αυτής της πτυχής του Χαρίλαου Ταλιαδώρου - καθώς μέσα στο περιοριστικό 10' δεν μπορείς παρά μονάχα να σκιαγραφήσεις την προσφορά του και σε αυτόν τον τομέα - θα ακούσουμε ένα ηχητικό ντοκουμέντο, απόσπασμα από το Κάθισμα του όρθρου της Μ. Δευτέρας «Γων παθών του Κυρίου τας απαρχάς», από ζωντανή ηχογράφηση της χορωδίας «Μακεδονία». Η συναυλία δόθηκε στο πλαίσιο του φεστιβάλ «Εβδομάδα Λατρευτικής μουσικής» που διοργανώνει ο Δήμος Θεσσαλονίκης και πραγματοποιήθηκε στον Καθεδρικό Ναό της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης τον Απρίλιο του 2000.

Εμείς, του ευχόμαστε υγεία, μακροημέρευση και να είναι ακμαίος για πολύ ακόμα επ' ωφελεία και πρόοδο της ψαλτικής τέχνης, γιατί η ίδια η τέχνη και όλοι εμείς που την διακονούμε τον έχουμε ανάγκη.

Τέχνη και καλλιτέχνης στην εκκλησιαστική μουσική¹

Χρυσόστομος Σταμούλης

Καθηγητής, Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Αγαπητέ Άρχοντα, Δάσκαλε, Χαρίλαε Ταλιαδώρε!

Κυρία Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι!

Κυρίες και κύριοι!

Αισθάνομαι σαν το ψάρι έξω από τη γυάλα, έξω από τη θάλασσα, γιατί όλοι οι προλαλήσαντες είναι Μουσικολόγοι, ειδικοί της Τέχνης μας της Ψαλτικής. Εγώ βέβαια βρίσκομαι χρόνια στον χώρο της Μουσικής αλλά αυτό είναι μια αναγκαιότητα βαθύτατη και φυσική με την οποία υπάρχω. Η ειδικότητά μου είναι η Θεολογία και γι' αυτό θα ήθελα να πω ότι τα σχόλια τα οποία θα προσπαθήσω να καταθέσω προέρχονται από τον χώρο της Θεολογίας. Όμως, επιτρέψτε μου να έχουν και μερικές μικρές συναισθηματικές αναφορές, διότι τον κύριο Ταλιαδώρο προσωπικά δεν τον γνωρίζω, σήμερα τον συνάντησα, όμως τον γνωρίζω εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Ο κύριος Ταλιαδώρος, το όνομα Χαρίλαος Ταλιαδώρος ήταν ένα όνομα, το οποίο έφτασε από πολύ νωρίς στο σπίτι μας, τελευταίο σπίτι πριν από την Εκκλησία του Προφήτη Ηλία στις αρχές της Άνω Πόλης, από τον ψάλλη πατέρα μου, ο οποίος αναφερόταν σε τρεις «πόλεις» μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Αυτές τις πόλεις τις βλέπαμε από το μπαλκόνι μας. Ήταν ο Αϊ Δημήτρης με τον Χρυσάνθο Θεοδοσόπουλο. Αμέσως παρακάτω, η Αγιά Σοφιά με τον Χαρίλαο Ταλιαδώρο και πιο κάτω η Μητρόπολη με τον Αθανάσιο Καραμάνη. Έτσι λοιπόν, είχε δημιουργηθεί μέσα μου μια Μυθολογία, η Μυθολογία αυτών των σπουδαίων Μαστόρων, να πω αυτή τη λέξη, οι οποίοι διακονούσαν μια παλιά και ταυτόχρονα πολύ καινούρια Τέχνη, την Τέχνη της Ψαλτικής της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας. Είναι σαφές βεβαίως πως αυτή η Μυθολογία μας οδηγούσε στις Εκκλησιές για να ακούμε τους Δασκάλους Ψαλτάδες.

Με αφορμή αυτήν την εισαγωγική παρατήρηση, θα ήθελα να οδηγηθώ τώρα σε τρεις δευτερεύουσες παρατηρήσεις σε σχέση με το θέμα μου. Το θέμα λοιπόν είναι: Τέχνη και Καλλιτέχνης στην Ορθόδοξη Θεολογία γενικότερα και την Ψαλτική Τέχνη ειδικότερα. Νομίζω είναι το ίδιο πράγμα.

Σημείο πρώτο: *Δυτική αισθητική και Ανατολική φιλοκαλία*. Πάρα πολλοί στον τόπο μας, αλλά και αλλού, υποστηρίζουν ότι στον χώρο της Ανατολής δεν υπάρχει αισθητική, διότι η Ανατολή, λένε, είναι η γη της φιλοκαλίας. Είναι περίπου αληθές και περίπου ψευδές, διότι η αισθητική, η οποία με πολύ μεγάλη ευκολία χαρίζεται στη Δύση, είναι μια πραγματικότητα η οποία αφορά την Ανατολή. Έτσι θα έλεγα ότι θα πρέπει να συνδυάσουμε τις δύο πραγματικότητες και να μιλήσουμε για φιλόκαλη αισθητική της ανατολικής Θεολογίας και Τέχνης. Και τούτο διότι σε καμία περίπτωση, και οι προλαλήσαντες το τόνισαν με ιδιαίτερο τρόπο, και είναι σημαντικό αυτό, οι Τέχνες στο χώρο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η Αγιογραφία, η Ψαλτική, η Ναοδομία, δεν είναι Τέχνες οι οποίες αφίστανται της ηδύτητος, της ωραιότητας, της ομορφιάς, του κάλλους. Συνηθίζουμε να λέμε ότι είναι Τέχνες ασκητικές, λειτουργικές και αυτό οδηγεί σε μερικές θεωρήσεις και απόψεις που οδηγούν κάποιους να υποστηρίζουν, με τον δικό τους τρόπο, ότι η Βυζαντινή Μουσική για παράδειγμα, είναι μια Μουσική η οποία δεν έχει τα χαρακτηριστικά της ωραιότητας που έχει η Δυτική μουσική παράδοση και τα δημιουργήματά αυτής της Δυτικής μουσικής παραδόσεως. Δεν υπάρχει τίποτα πιο αναληθές. Αυτά βέβαια πέρασαν και σε δικούς μας κριτικούς. Έτσι, υπήρξαν ερευνητές, ερμηνευτές, οι οποίοι έλεγαν πράγματα τα οποία ήταν αδιανόητα. Δηλαδή όταν αναφερόντουσαν στη Βυζαντινή Μουσική, τη συνέδεαν με τους αγράμματους

¹ Για την απομαγνητοφώνηση της παρούσης εισήγησης ευχαριστούμε τον κ. Δημοσθένη Σπανουδάκη.

Ψαλτάδες ορισμένων επαρχιών ή των χωριών τους, ως και τους τούρκικους αμανέδες, γι' αυτό και με ειρωνικό τρόπο, θεωρούσαν ότι οι Βυζαντινοί (Ψαλτάδες), λίγο ή πολύ, ρινοφωνούν εκφωνώντας και τραγουδώντας και ψάλλοντας τα μέλη τους, γι' αυτό κι αντιμετώπιζαν αυτήν την Τέχνη και τις Τέχνες γενικότερα με μία ακραία υποτίμηση. Μάλιστα, ο πολὺς Εμμανουήλ Ροΐδης έγραφε ότι «περί δε της Εκκλησιαστικής ημών ρινοφωνίας, κρίνω περιττό να είπω τι ενταύθα». Και τούτο διότι θεωρούσε, πως τα ένρινα άσματα της Εκκλησίας και όλα όσα συνδέονται με αυτά είναι ξένα προς έναν Ροσσίνι (Rossini) και έναν Μότσαρτο (Mozart). Τραγικότητες. Και νομίζω ότι, ο τιμώμενος σήμερα Άρχων, και η παράδοση που κουβαλά πίσω του, αποδεικνύουν του λόγου το αναληθές του Ροΐδη και των πολλών Ροΐδιδων και εδώ και αλλού.

Δεύτερο σημείο: *Ψαλτική αισθητική και Χριστιανική οντολογία, άλλως Θεολογία*. Δηλαδή, πρέπει να κατανοήσουμε κάποτε ότι η Τέχνη στον χώρο της Εκκλησίας, είναι μια συνέπεια ή ένα χαρακτηριστικό του τρόπου, συνολικά του τρόπου, της Εκκλησίας. Δεν είναι κάτι πέρα και έξω από την Εκκλησία ή ένα περιθώριο της Εκκλησίας. Θα σας δώσω δύο παραδείγματα για να το καταλάβουμε όλοι μαζί. Οι Πατέρες της Εκκλησίας επιλέγουν την ορολογία των Τεχνών για να εκφράσουν την βαθύτερη Θεολογία και Οντολογία, δηλαδή τη διδασκαλία τους. Για παράδειγμα, ο Θεός, στα κείμενα της Πατερικής μας Θεολογίας είναι όντως καλλιτέχνης, δημιουργός και η ενέργεια του Θεού, η Τριαδική ενέργεια, ονομάζεται παντού Τέχνη ή καλλιτεχνία σε, αν θέλετε, αντιβολή με την τέχνη του διαβόλου, η οποία ονομάζεται κακοτεχνία. Άρα λοιπόν αυτή η υιοθέτηση της ορολογίας των Τεχνών από τους Πατέρες της Εκκλησίας για να εκφράσουν τη Θεολογία τους, καταλαβαίνετε σε ποιο βαθμό οδηγεί στην απόλυτη υιοθέτηση της ουσίας των Τεχνών. Όταν υιοθετούμε την ορολογία είναι σαφές ότι υιοθετούμε την ουσία τους κι αυτό που οι Τέχνες κάνουν. Γιατί λοιπόν οι Πατέρες υιοθετούν αυτήν την ορολογία; Για να κάνουν τι; Τι κάνει η Τέχνη; Λέγει ο Άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, ένας από τους πρώτους Πατέρες της Εκκλησίας, Πατέρας της αρχαίας Εκκλησίας, ότι η Τέχνη είναι αυτή η οποία επιτρέπει την ενότητα επί το αυτό εν αμερίστω καρδιά, δηλαδή ενώνει την κοινότητα επί το αυτό σε μία ουσιώδη - ουσιαστική πραγματικότητα. Νομίζω είναι σαφές ότι το ίδιο πράγμα που κάνει ο Θεός ως αριστοτέχνης και καλλιτέχνης, κάνει και η Τέχνη της Εκκλησίας και ιδιαιτέρως η Ψαλτική Τέχνη, η οποία όπως λέγει ο Μέγας Βασίλειος, «Ὡστε καὶ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀγάπην ἢ ψαλμωδία παρέχεται, οἶονεὶ σύνδεσμόν τινα πρὸς τὴν ἔνωσιν τὴν συνωδίαν ἐπινοήσασα, καὶ εἰς ἑνὸς χοροῦ συμφωνίαν τὸν λαὸν συναρμόζουσα».² Στην καρδιά της Εκκλησίας βρίσκεται, λοιπόν, η Τέχνη, ή να το πω αλλιώς και πιο απόλυτα, η Εκκλησία είναι καλλιτεχνία, εφόσον ο Θεός είναι καλλιτέχνης, δημιουργός, αριστοτέχνης, τεχνίτης· αυτές είναι ορολογίες που χρησιμοποιούνται από τους Πατέρες της Εκκλησίας, η Εκκλησία είναι Τέχνη και καλλιτεχνία και με αυτήν την έννοια ποιεί την ενότητα της αγάπης, γι αυτό και η τέχνη του διαβόλου ως κακοτεχνία, τι κάνει; σμπαραλιάζει την ενότητα της αγάπης. Αυτό είναι που κάνει τον Ιγνάτιο τον Θεοφόρο να λέει «φεύγετε οὖν τὰς ἐνέδρας τοῦ ἀρχόντος τοῦ αἰῶνος τούτου, μήποτε θλιβέντες τῇ γνώμῃ αὐτοῦ ἐξασθενήσετε ἐν τῇ ἀγάπῃ», τους κακοτέχνες, λοιπόν, και την κακοτεχνία να «φεύγουμε» όχι την τέχνη.

Σημείο τρίτο: *Λαϊκότητα και Ψαλτική Τέχνη*. Θα ήθελα να πω ότι αυτή η σημαντικότητα της οντολογίας της Τέχνης στην Εκκλησία και ιδιαίτερα η σημαντικότητα της Ψαλτικής οντολογίας, αποκαλύπτει τη σημαντικότητα του λαού· αποκαλύπτει το ρόλο του χορού και ως εκ τούτου τη φυσιολογία του εκκλησιαστικού σώματος. Ο χορός απαντά ως λαός στον Ιερέα, είναι ο λαός μαζί με το λαό. Αυτή τη λαϊκότητα λοιπόν της οντολογίας της ουσίας των πραγμάτων αλλά και της εξωτερικής εικονικής τους πραγματικότητας κατανόησαν σπουδαίοι δημιουργοί του εικοστού αιώνα στον τόπο μας, ανάμεσα στους

² Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὸν πρῶτον Ψαλμὸν*, σε Βασιλείου Καισαρείας τοῦ Μεγάλου, *Ἀπαντα τὰ ἔργα* 5, *Ὁμιλίες εἰς Ψαλμοὺς*, επιμ. Σοφίας Καρακασίδου, Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 12 (Θεσσαλονίκη: Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 1974), σ. 14, στίχοι 24-27.

οποίους ο Μάνος Χατζηδάκης και ο Μίκης Θεοδωράκης. Ο Μίκης Θεοδωράκης έλεγε: ευτυχώς που υπάρχει ο Εσπερινός της Εκκλησίας και σώθηκε το ελληνικό τραγούδι, διότι μετά τον Εσπερινό ακολουθούσε ο χορός και το γλέντι του λαού. Και ήταν αυτός ο χορός, ήταν αυτό το γλέντι του λαού στο οποίο πρώτος πάντα το χορό έσερνε ο ιερέας, ο παπάς και έτσι εξ αιτίας των πολλών αγίων της Εκκλησίας και των πολλών εσπερινών σώθηκε το τραγούδι. Από την άλλη πλευρά, ο πολύ σημαντικός, ο ειρηγιστικός και εξάπαντος σπουδαίος Μάνος Χατζηδάκης, στο βιβλίο του *Ο καθρέπτης και το μαχαίρι*, αναφερόμενος σ' αυτή την υψηλή Τέχνη, υψηλών ανθρώπων (γιατί η διακονία μίας υψηλής Τέχνης προϋποθέτει υψηλούς ανθρώπους, με χαρακτηριστικά όχι ηθικής αλλά πραγματικού ήθους), γράφει: «Πάνω σ' αυτούς τους ρυθμούς, χτίζεται το ρεμπέτικο τραγούδι, του οποίου παρατηρώντας τη μελωδική γραμμή, διακρίνουμε καθαρά την επίδραση, ή καλύτερα την προέκταση του Βυζαντινού μέλους. Όχι μόνο εξετάζοντας τις κλίμακες που από το ένστικτο των λαϊκών μουσικών διατηρούνται αναλλοίωτες, μα ακόμη παρατηρώντας τις πτώσεις, τα διαστήματα και τον τρόπο εκτέλεσης. Όλα φανερώνουν την πηγή, που δεν είναι άλλη από την αυστηρή και απέριττη εκκλησιαστική μελωδία». Αυτό το αυστηρό και απέριττο συναντά κανείς, κι εγώ ως ακροατής του Χαρίλαου Ταλιαδώρου μπορώ να το υποστηρίξω μετά μανίας, στην δική του ψαλτική Τέχνη. Θα έλεγα ότι ο Δάσκαλος Χαρίλαος Ταλιαδώρος, -και νομίζω μεγαλύτερη κουβέντα από το Δάσκαλος, που οι μαθητές του του χαρίζουνε, δεν υπάρχει, δεν υπάρχει σημαντικότερο δώρο για έναν άνθρωπο, ο οποίος χαρίζει την ύπαρξή του σε μια τέτοια διαδικασία-, ενσαρκώνει αυτό το απέριττο, αυτήν την χαμένη αρχοντιά. Αρχοντας, άλλωστε, της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Η Αρχοντιά είναι μία λέξη η οποία τείνει να χαθεί στον τόπο μας. Κι ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος είναι ο τελευταίος, επιτρέψτε μου, εκείνου του αρχοντικού γένους που έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με το νεότερο πνευματικό μας νεοπλουτισμό και το οποίο σήμερα όλοι θυμόμαστε με αγάπη, σεβασμό, εκτίμηση και ενθουσιασμό. Όμως, επειδή τα πράγματα δεν είναι μονότροπα και επειδή εμείς στον χώρο της Θεολογίας και της Ορθόδοξης Εκκλησίας συνηθίζουμε να λέμε ότι στο τέλος πάντα μένει η ελπίδα των πραγμάτων και η αγάπη, θα κάνω δύο μικρά σχόλια και με αυτά κλείνω. Πρώτον, θεωρώ ότι η παρουσία του Χαρίλαου Ταλιαδώρου στον τόπο μας είναι απόλυτα συνδεδεμένη με την ιστορία της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης και του Βυζαντινού Ελληνισμού, αν θέλετε και οπωσδήποτε της Ορθοδοξίας. Δηλαδή, για να καταλάβετε την σημαντικότητα του ανδρός θεωρώ ότι αν κανείς θα πρέπει να γράφει την ιστορία της πόλης, αν λείπει από αυτήν την ιστορία το πρόσωπο και η δουλειά του Χαρίλαου Ταλιαδώρου, αυτή η ιστορία θα είναι ελλιπής. Μπορεί να ακούγεται βαρύ, θα το καταλάβουμε σε λίγα χρόνια, όσο απομακρυνόμαστε από τα πράγματα. Και δεύτερον, η σημαντικότητα του ανδρός φαίνεται όχι μόνο από την δικιά του παρουσία, αυτή είναι δεδομένη, αλλά και από το γεγονός που λέγεται μαθητές. Όπως συνήθιζε ο δικός μου Δάσκαλος, ο Νίκος ο Ματσούκας να λέγει συνεχώς: το δένδρο από τον καρπό φαίνεται, κι ο Χαρίλαος Ταλιαδώρος έχει πολλούς καρπούς και σημαντικούς, προς τους οποίους όλοι προσβλέπουμε.

Αγαπητέ Δάσκαλε, να είστε καλά! Ο Θεός να σας έχει γερό κι εμείς όλοι και άλλοι πολλοί να σας χαιρόμαστε.

ΦΩΤΟΤΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ

Δημοσθένης Σπανουδάκης
Υποψήφιος διδ. Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ.

Ο Άρχων Πρωτοψάλτης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως και Πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης Χαρίλαος Ταλιαδώρος, με την Πρόεδρο του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ., Ευανθία Νίκα -Σαμφών

Μεταξύ των ομιλητών, ο Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ., Χρυσόστομος Σταμούλης

Ο τιμώμενος Χαρίλαος Ταλιαδώρας στην ομιλία του...

Ερμηνεύοντας ύμνους πλαισιωμένος από μαθητές του:
(από αριστερά) Φανάρας Γεώργιος, Τσιάκαλος Δημήτριος,
Παπαδόπουλος Κωνσταντίνος και Τογκαρίδης Χρήστος

Απόψεις της αίθουσας της εκδήλωσης...

Απόψεις της αίθουσας της εκδήλωσης...

Απόψεις της αίθουσας της εκδήλωσης...

Απόψεις της αίθουσας της εκδήλωσης...

Απόψεις της αίθουσας της εκδήλωσης...

Η Ομάδα Παλαιογραφίας της Βυζαντινής Μουσικής
από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ.
-υπ. Μαρία Αλεξάνδρου-

Το μουσικό σύνολο φοιτητών
Μουσικό Πολύτροπο του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ.
-υπ. Ιωάννης Καϊμάκης-

Το μουσικό σύνολο φοιτητών
Μουσικό Πολύτροπο του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ.
-υπ. Ιωάννης Καϊμάκης-

Ο κύριος Ταλιαδώρας παραλαμβάνει την τιμητική πλακέτα από παιδιά, την Πρόεδρο και την Γραμματέα του Τμήματος Μουσικών Σπουδών Ευανθία Νίκα-Σαμψών και Ευφροσύνη Τούμπα

Η εκδήλωση μεταδόθηκε ζωντανά στο διαδίκτυο μέσω του ιστοχώρου του Πανεπιστημίου από τον Δρ. Δημήτριο Αδάμο

Χαιρετισμοί με το πέρας της εκδήλωσης

Από αριστερά οι μαθητές του Χ. Ταλιαδώρου Τογκαρίδης Χρήστος και Πέτρος Παπαεμμανουήλ, καθώς και η επίκ. καθ. Μαρία Αλεξάνδρου, ο Άρχων Πρωτοψάλτης Χ. Ταλιαδώρος, η αναπλ. καθ. Ευανθία Νίκα-Σαμψών, ο λέκτ. Εμμανουήλ Γιαννόπουλος, η γραμματέας Ευφροσύνη Τούμπα και ο αναπλ. καθ. Ιωάννης Καϊμάκης.

Χαιρετισμοί με το πέρας της εκδήλωσης

Ο Χαρίλαος Ταλιαδώρας με το Μουσικό Πολύτροπο.

Η Δρ. Μαρία Μελιγκοπούλου και αριστερά ο επίκ. καθηγητής Αρχιμανδρείτης Νεκτάριος Πάρης, με τον Ομότιμο καθηγητή και Ιδρυτή του Τμήματος Μουσικών Σπουδών, Δημήτριο Γιάννου.

Χαιρετισμοί με το πέρας της εκδήλωσης

Ο Άρχων Πρωτοψάλτης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως και Πρωτοψάλτης του Ιερού Ναού της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης, Χαρίλαος Ταλιαδώρας, με τον επίκ. καθηγητή Α.Ε.Α. Βελλάς, Ιωάννη Λιάκο, Πρωτοψάλτη του Ιερού Μητροπολιτικού Ναού Αγίου Γρηγορίου Παλαμά Θεσσαλονίκης.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

«Να τη φυλάξετε τη βυζαντινή μουσική, σαν κόρη οφθαλμού». Λόγος παραινετικός προς τους νέους μουσικούς.¹

Χαρίλαος Ταλιαδώρος

Ἀρχων Πρωτοψάλτης της Ιεράς Αρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως
Πρωτοψάλτης του Καθεδρικοῦ Ι.Ν. της του Θεοῦ Σοφίας Θεσσαλονίκης

«Εκείνο που θέλω πρώτα απ' όλα να τονίσω, είναι ότι δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι είμαστε το μόνο έθνος που έχουμε δική μας εκκλησιαστική μουσική. Αυτό είναι ένα πολύ σπουδαίο επίτευγμα, και θα πρέπει να κρατήσουμε αυτή τη μουσική και να τη διαφυλάξουμε σαν κόρη οφθαλμού.»

❖ *Ο ρόλος της βυζαντινής μουσικής*

«Όταν λέμε βυζαντινή μουσική, είναι η μουσική που επενδύει όλη τη λατρεία της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Είναι μουσική θεία, όπως είναι και θεία όλη η υμνωδία η οποία υπάρχει μέσα στην Ορθοδοξία. Είναι πολύ σπουδαία αυτή η μουσική, και είναι μοναδική, για να καλύψει όλους τους ύμνους της ορθοδόξου λατρείας.»

❖ *Το ήθος της βυζαντινής μουσικής*

«Το ήθος είναι ένα· απλότης και μεγαλοπρέπεια. Δεν χρειάζονται ακροβατισμοί ούτε υπερβολές. Σεμνότης, απλότης και μεγαλοπρέπεια. Όλα αυτά όμως για να καλυφτούν, πρέπει να έχει την δέουσα κατάρτιση ο ερμηνευτής και βεβαίως είναι οι ψάλται εκείνοι που εκπροσωπούν το λαό.»

❖ *Η στάση του ψάλτη στο αναλόγιο*

«Στο αναλόγιο επάνω πρέπει να προσέξουν πάρα πολύ οι ιεροψάλται και οι δομέστικοι και οι κανονάρχαι ακόμη, να μην ομιλούν, να παρακολουθούν τον πρωτοψάλτη· και βεβαίως πρέπει να υπάρχουν όλα τα στοιχεία τα παραδοσιακά, ώστε όλα να είναι σεμνά και λειτουργικά.»

❖ *Το ποιητικό κείμενο*

«Εδώ είναι πλούτος, πολύ μεγάλος πλούτος. Δηλαδή, εάν παρακολουθήσει κανείς πόσο περιεκτική είναι η εκκλησιαστική γλώσσα, μένει κατάπληκτος, και αυτός είναι ένας λόγος που δεν μπορεί να αντικατασταθεί το κείμενο των ύμνων όλων μέσα στην ορθόδοξη λατρεία. Είναι τόσο περιεκτική η γλώσσα αυτή και καλύπτεται μόνο από τη βυζαντινή μουσική. Καμία άλλη μουσική δεν μπορεί να καλύψει όλα αυτά τα κείμενα, τα πάρα πολύ ωραία που είναι, σε όλες τις ακολουθίες της ορθοδόξου λατρείας. Οι προσπάθειες που γίνονται από μερικούς για να εκλαϊκεύσουν τα εκκλησιαστικά κείμενα τα λειτουργικά είναι εις μάτην· είναι αδύνατο να καλυφτούν αυτά.»

❖ *Η βυζαντινή οκταηχία*

«Ποιά είναι η διαφορά και γιατί λέμε ότι είμαστε το μόνο έθνος που έχουμε δική μας εκκλησιαστική μουσική; Υπάρχει η οκτάηχος, δηλαδή υπάρχουν τα τρία γένη· το διατονικό το οποίο περιλαμβάνει τον α' ήχο, τον πλ. του α', τον δ' και τον πλάγιο του δ', υπάρχει το χρωματικό γένος, που είναι ο β' ήχος και ο πλ. του β', και το εναρμόνιο γένος, που είναι ο γ' και ο βαρύς ήχος.

¹ Ο παρών λόγος δόθηκε από τον κ. Χαρίλαο Ταλιαδώρο σε μορφή συνέντευξης πάνω στις θεματικές ενότητες που φαίνονται στο κείμενο, ύστερα από παράκληση των εκδοτών των παρόντων Πρακτικών. Ευχαριστούμε θερμά τον κύριο Χρήστο Τογκαρίδη, Λαμπαδάριο του Ι.Ν. της Αγίας του Θεοῦ Σοφίας της Θεσσαλονίκης, που πραγματοποίησε την συνέντευξη στο σπίτι του κ. Ταλιαδώρου και προετοίμασε τα αντίστοιχα ηχητικά αρχεία.

Ποιά είναι η διαφορά όμως, ποιός είναι ο πλούτος των κλιμάκων αυτών; Εκτός από την οκταηχία, όπου κάθε γένος έχει τα δικά του διαστήματα, όπως αυτά είναι γνωστά από τη θεωρία της βυζαντινής μουσικής, εκείνο όμως που δίνει τον περισσότερο πλούτο, είναι οι μεικτές κλίμακες, οι οποίες δημιουργούνται με τις χρώες. Δηλαδή, δημιουργούνται πεντάχορδα, τα οποία έχουν προκαθορισμένα διαστήματα, και μετά και προς τα πάνω και προς τα κάτω ακολουθεί πάντα η διατονική κλίμακα. Εάν θέλουμε να την αλλάξουμε και να μπούμε σε χρωματικά μέλη ή σε εναρμόνια, θα βάλουμε μια ανάλογη φθορά.»

❖ *Το ύφος της βυζαντινής μουσικής και τεχνικά ζητήματα που αφορούν το μέλος και το ισοκράτημα*

«Ακολουθώντας με επιμέλεια όλην την ερμηνεία των εκκλησιαστικών μελών, πρέπει να προσέχουμε πάρα πολλά πράγματα. Εκτός από την κατάρτιση την οποία πρέπει να έχουμε, θα πρέπει να ακολουθούμε τον πρωτοψάλτη, το πως ξεκινάει, τα απηχήματα, τις βάσεις τις οποίες παίρνει, τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η ερμηνεία, τα διαστήματα να τα χτυπάνε σωστά, στοιχεία τα οποία βέβαια θα πρέπει να τα ξέρουν. Τα διατονικά είναι 12-10-8, στον πλ. του β' είναι 6-20-4 και στον β' είναι 8-14-8. Πάνω στο αναλόγιο βέβαια μαθαίνονται όλα αυτά. Και δεν πρέπει να υπάρχουν άτακτες φωνές. Πρέπει να υπάρχει συνοχή στο αναλόγιο, να μην καλύπτεται το μέλος από τα ισοκράτηματα, δηλαδή τα ισοκράτηματα ποτέ δεν πρέπει να είναι σε βάρος της μελωδίας. Επίσης, να υπάρχει σεμνότητας και μεγάλη επιμέλεια σε όλη την παρουσία των βοηθών, του πρωτοψάλτου και του λαμπαδαρίου στο αναλόγιο επάνω.

Η άρθρωση είναι σπουδαίο πράγμα. Δηλαδή, τα φωνήεντα στη βυζαντινή μουσική πρέπει να είναι καθαρά. Το α, το ε, το ι· πολύ καθαρά. Δεν πρέπει δηλαδή να μπαίνει μέσα το ένρινο, για το οποίο και δυσφημείται η βυζαντινή μουσική πολλές φορές, όταν ψάλλουν ορισμένοι με τη μύτη. Δηλαδή, η πρώτη άσκηση που πρέπει να γίνεται, πρέπει να ψάλλεται με κλειστή τη μύτη, και πρέπει να βγει το ίδιο πράγμα, έτσι ώστε να υπάρχει μια καθαρότητα στην ερμηνεία.

Το ισοκράτημα είναι ολόκληρη επιστήμη. Είναι ένα θέμα πάρα πολύ σοβαρό, κυρίως στις από χορού ερμηνείες και εκτελέσεις. Πρέπει τα ισοκράτηματα να είναι μόνο τα βασικά. Δηλαδή, να μην υπάρχουν πάρα πολλές αλλαγές, πρώτον, και δεύτερον, να γίνεται η διαφοροποίηση και η μεταφορά των ισοκρατημάτων από το ένα φθογγόσημο στο επόμενο με πολύ μεγάλη επιμέλεια και χωρίς liaison.»

❖ *Η ερμηνεία*

«Η ερμηνεία είναι το άπαν στη βυζαντινή μουσική. Δηλαδή, τα φθογγόσημα είναι νεκρά· εμείς θα τα δώσουμε πνοή και ενδιαφέρον. Αυτό όμως για να γίνει, πρέπει να έχουμε ακούσματα τέτοια, που να μας δημιουργούν τις προϋποθέσεις, για να κάνουμε σωστή ερμηνεία. Το κυριότερο απ' όλα είναι να παρακολουθούμε ένα αναλόγιο στο οποίο ο πρωτοψάλτης ή ο λαμπαδάριος να είναι άνθρωποι οι οποίοι σέβονται την παράδοση, ξέρουν ποια είναι η παράδοση και παρακολουθούν με πολύ ενδιαφέρον την εξέλιξη της μουσικής αυτής. Εδώ θέλω να κάνω μια παρένθεση· κάθε εποχή, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να βάλει το λιθαράκι της. Δηλαδή, σήμερα που μας κυνηγάει ο χρόνος, είμαστε υποχρεωμένοι να μικραίνουμε λίγο τις μελωδίες, αλλά χωρίς να χάνουν το χρώμα τους και την παραδοσιακή τους υπόσταση.»

❖ *Η αποστολή της ψαλτικής*

«Οι περισσότεροι εκκλησιαστικοί άνδρες, δηλαδή η ιεραρχία, γενικά ο κλήρος, έχουν την εντύπωση, ότι το πιο σπουδαίο από όλα είναι το λειτουργικό κείμενο χωρίς, πολλές φορές όμως, να δίνεται η πρόποσα βαρύτητα στην άρθρωση και στην παρουσίαση των εκκλησιαστικών ύμνων. Δεν πρέπει να ξεχνούμε όμως ότι η βυζαντινή μουσική μπορεί να μην είναι καθεαυτή ο σκοπός μέσα στη λειτουργική λατρεία, αλλά είναι το μέσον. Και είναι τόσο απαραίτητο το μέσο αυτό, διότι είναι ο μόνος τρόπος να

δημιουργηθεί η ατμόσφαιρα μέσα στην εκκλησία, για να προσευχηθεί ο άλλος. Εγώ προσωπικά, την μεγαλύτερη ικανοποίηση που έχω πάρει ορισμένες φορές είναι που έρχονται ορισμένες γυναίκες, ορισμένοι άνδρες, ορισμένοι άνθρωποι και μου λένε “σας ευχαριστούμε πάρα πολύ, διότι μας δημιουργήσατε μια ατμόσφαιρα για να προσευχηθούμε.” Αυτό είναι σπουδαίο πράγμα. Και η διαφορά μας ποιά είναι με τους καθολικούς και με τα άλλα δόγματα του Χριστιανισμού; Είναι ότι αυτοί λένε κάθε Κυριακή τα ίδια. Εμείς έχουμε αυτόν τον πλούτο της οικτιώχου, έχουμε μια τέλεια μουσική η οποία καλύπτει όλη την υμνολογία μας. Όταν παρουσιάζεται κατά τρόπο σωστό, δημιουργείται μια πάρα πολύ ιδιαίτερη ατμόσφαιρα μέσα στην εκκλησία. Εδώ στην Αγία Σοφία που ψάλλω εδώ και 63 χρόνια, δεν κουνιέται ούτε μύγα. Υπάρχει απόλυτη ησυχία. Έτσι, μπορεί ο κόσμος πραγματικά να καθελώνεται και να προσευχηθεί.»

❖ *Το μέλημα του ψάλτου*

«Το μέλημα του ψάλτου είναι να μπορέσει να συγκινήσει το ακροατήριο. Το ακροατήριο για να το συγκινήσει όμως, πρέπει να συγκινηθεί ο ίδιος πρώτα. Πρέπει να καταλαβαίνει τι λέει, τι αποδίδει, τι πρεσβεύει. Πρέπει να προσεύχεται ο ίδιος πρώτα, προτού ανέβει στο αναλόγιο.»

❖ *Ο βυζαντινός χορός*

«Ανέκαθεν υπήρχαν βυζαντινοί χοροί. Στην Αγία Σοφία συμμετείχαν πολλές φορές και οι αυτοκράτορες. Η από χορού παρουσίαση της βυζαντινής μουσικής είναι ‘πολύφωνος μονωδία’. Δηλαδή, υπάρχει μελωδική γραμμή μία και μόνο. Δεν υπάρχουν αρμονικές. Οι αρμονικές δημιουργούνται στη βυζαντινή μουσική με τα ισοκρατήματα. Όπως είπα και παραπάνω, αυτά πρέπει να είναι απλά, να μην γίνονται πάρα πολλές αλλαγές· βασικά ισοκρατήματα δηλαδή, και να μην είναι ποτέ δυνατότερα τα ισοκρατήματα από το μέλος. Επίσης, να γίνονται οι μετακινήσεις των ισοκρατημάτων ώστε να δημιουργείται αυτή η αρμονία μεταξύ της μονοφωνίας και της κινήσεως του μέλους με τρόπο απόλυτα συγκροτημένο και επιμελημένο.»

❖ *Ο ρόλος και η θέση της βυζαντινής μουσικής στη σημερινή κοινωνία*

«Σήμερα έχουμε πολύ μεγάλη ανάγκη από τη μουσική αυτή, και απ’ ό,τι παρακολουθώ στα πανεπιστήμια και στην εκκλησία γίνεται μεγάλη προσπάθεια και πάρα πολλοί νέοι ασχολούνται με τη βυζαντινή μουσική. Είναι η μουσική των πατέρων μας, είναι η μουσική του έθνους μας. Επαναλαμβάνω· είμαστε οι ευτυχέστεροι άνθρωποι του κόσμου, στην Ορθοδοξία που έχουμε δική μας εκκλησιαστική μουσική. Είναι πολύ σπουδαίο πράγμα αυτό. Πρέπει να το τηρήσουμε σαν κόρη οφθαλμού, όπως είπα στην αρχή. Είναι σπουδαίο επίτευγμα. Πρέπει να το προσέξει αυτό και η εκκλησία και η πολιτεία.»

❖ *Μια συμβουλή*

«Είναι ευτύχημα που στα πανεπιστήμια και στις μουσικές σχολές καλλιεργείται και διδάσκεται και η ευρωπαϊκή μουσική και η βυζαντινή. Αυτό είναι ένα σπουδαίο επίτευγμα, διότι και οι δύο μουσικές αυτές έχουν χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να δημιουργήσουν πάρα πολύ ωραίες μελωδίες. Αυτό το πράγμα τώρα είναι αξιοπρόσεκτο και πρέπει οι σπουδασταί να κατέχουν και τα δύο είδη της μουσικής αυτής.

Τώρα που γιορτάζουμε τα 200 χρόνια που ισχύει η παρασημαντική της Νέας Μεθόδου, θα ήθελα να κάνω δύο επισημάνσεις:

1. Η πρώτη και η κυριότερη αφορά τα σημεία εκφράσεως, τους χαρακτήρες ποιότητας, που οι Τρεις Διδάσκαλοι καθιέρωσαν από το 1814, διότι προηγουμένως υπήρχαν πολλά περισσότερα απ’ αυτά. Βλέπω ότι σήμερα γίνεται μια προσπάθεια να επαναφέρονται και ορισμένα απ’ αυτά, από τους

παλαιότερους τρόπους παρασήμενσης της βυζαντινής μουσικής. Αυτό είναι λάθος. Οι Τρεις Διδάσκαλοι τα είχαν υπόψη τους αυτά. Το κυριότερο και σοβαρότερο είναι ότι αυτά τα σημάδια δεν έχουν ποσοτικό χαρακτήρα, έχουν ποιοτικό. Δηλαδή, είναι χαρακτηριστικές ποιότητες, σημεία εκφράσεως. Δηλαδή, σου λέει ότι το ομαλό θέλει ένα ομαλό κυματισμό. Αλλιώς θα το κάνω εγώ, αλλιώς θα το κάνει ο άλλος κτλ. Επίσης, το ψηφιστό, θέλει να προφέρεις με ζωνρότητα το φθογγόσημο κάτω από το οποίο τίθεται. Η βαρεία είναι πριν από ένα φθογγόσημο και θέλει να το προφέρεις με βαρύτητα. Το έτερον θέλει να μην παίρνεις αναπνοή σε δύο φθογγόσημα τα οποία οποία βρίσκονται καθ' οδόν. Όλα αυτά είναι θέματα, μέχρι ενός σημείου, υποκειμενικά. Είναι λάθος να λέμε “αυτό έτσι το έλεγε ο Ιάκωβος, έτσι το έλεγε ο Παναγιωτίδης, έτσι το έλεγε ο Ταλιαδώρος, έτσι το έλεγε ο Πρίγγος κτλ.” Ο καθένας το λέει σύμφωνα με τα δικά του ακούσματα και τις δικές του δυνατότητες. Πολλές φορές σε συζητήσεις που κάνουμε, λένε· “εμείς ακολουθούμε εσάς, όπως το κάνετε εσείς”. Το κάνω εγώ, αλλά δεν μπορείς να το κάνεις εσύ, θέλει πολύ μεγάλη και μακρόχρονη προσπάθεια, επιμέλεια, και προσήλωση στην Παράδοση. Και όταν λέμε Παράδοση εννοούμε τον τρόπο ψαλίσματος όπως έχει διαμορφωθεί εις τον Πάνσεπτο Πατριαρχικό Ναό διά μακράς και ομοιομόρφου ασκήσεως.

2. Σχετικά με τα απηχήματα. Κατά καιρούς πολλοί δημιούργησαν ορισμένες καταστάσεις: είναι λάθος. Και σήμερα υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι έγραψαν του κόσμου τις ανοησίες, και οι οποίες δυστυχώς θα μείνουν και για το μέλλον. Γιατί είναι ανεξέλεγκτη η παρουσίαση της μουσικής αυτής σήμερα. Ο καθένας ανεβαίνει στο αναλόγιο και λέει ό,τι του κατέβη, χωρίς να ελέγχεται από κανέναν. Πολύ μεγάλη λοιπόν προσοχή στα απηχήματα· απλά τα απηχήματα! Εγώ από τον Ιάκωβο τον Ναυπλιώτη, τον Κωνσταντίνο τον Πρίγγο, τον Στανίτσα και τον νυν τον Λεωνίδα Αστέρη, δεν άκουσα ποτέ τέτοια απηχήματα. Διότι δεν μπορεί να έχεις ένα απήχημα να αιωρείσαι, και ο άλλος να παρακολουθεί να δει που θα καταλήξεις, για να καταλάβει τι θα ψάλεις μετά κτλ. Είναι τεράστιο λάθος αυτό.

Αυτά που είπαμε, είναι παραινέσεις προς τους φοιτητές και τους σπουδαστές και των πανεπιστημίων και των μουσικών σχολών. Και αυτά τα λέμε από μια πείρα η οποία είναι ύστερα από 73 χρόνια που είμαι στο αναλόγιο.

Στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις² – τελείωσε!

Είπαμε ότι τη μουσική αυτή πρέπει να τη διαφυλάζουμε σαν κόρη οφθαλμού.

*Στήτε και κρατείτε τις παραδόσεις
για του Χριστού την πίστη την αγία
και της Πατρίδος την ελευθερία.»*

---

² Β' Θεσσαλ. 2, 15.

«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΟΡΑΤΟΡΙΟ»¹

Χαρίλαος Ταλιαδώρας

Άρχων Πρωτοψάλτης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως
Πρωτοψάλτης του Καθεδρικού Ι.Ν. της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης

«Το αυθεντικό κείμενο της ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ με ενέπνευσε και επιχείρησα διά πρώτη φορά να μελοποιήσω ορισμένες περικοπές με στοιχεία που μόνο η Βυζαντινή Μουσική διαθέτει και με ακούσματα αρχαίας τραγωδίας (χωρικά και solo) χρησιμοποιώντας όλους τους δρόμους της μουσικής αυτής με τελικό αποτέλεσμα το ΜΕΛΟΥΡΓΗΜΑ – ORATORIO - έργο ζωής για μένα.

Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ, όπως είναι γνωστό, είναι βιβλίο προφητικό. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης, σε αντίθεση με το λογοτεχνικό είδος των συγγραφέων του Ιουδαϊσμού, πρωτοστατεί και αντιτίθεται μεταξύ του παρόντος και του μέλλοντος κόσμου σε μια προσπάθεια να εμπνεύσει υπομονή και σταθερότητα στους χεμαζομένους χριστιανούς.

Το κείμενο της ΑΠΟΚΑΛΥΨΗΣ είναι δυσκατάλυπτο και αλληγορικό, αποτελεί όμως μια θεολογική και φιλοσοφική κάτοψη απευθυνόμενη στους ανθρώπους όλων των αιώνων με το μήνυμα ότι ο Παντοκράτωρ Θεός, ο δημιουργός του κόσμου τούτου είναι και ο δημιουργός και κυρίαρχος και της ζωής και της ιστορίας του. Αυτός κατευθύνει τα πάντα, πολλές φορές μέσα από το χάος που δημιουργεί η πάλη μεταξύ του αγαθού και των πονηρών δυνάμεων, με τελικό σκοπό την επικράτηση της Βασιλείας Του και τον θρίαμβο του αγαθού εις τρόπον ώστε να συγκεντρωθούν και να εκτυλίσσεται το μέγα έργο της λυτρώσεως του ανθρώπου και της ανακαινίσεως των πάντων.

Η προσπάθειά μου στο έργο αυτό με τη βυζαντινή μουσική επένδυση ορισμένων εδαφίων της Αποκαλύψεως όπως αναφέρω και εισαγωγικά, εκφράζουν τόσο τον τιτάνιο αγώνα των πρώτων χριστιανών και την στερεά πίστη τους στον θριαμβευτή και Νικητή του θανάτου, Ιησού Χριστό, καθώς επίσης τονώνουν την πίστη των χριστιανών, τους οποίους γεμίζει με ενθουσιασμό στη ζωή και προσδίδει την παρηγορία σε στιγμές θλίψης και λύπης.

Το έργο είναι πρωτότυπο και πρωτάκουστο, η δε όλη δομή του οφείλεται στην σύμπραξη της θείας χάριτος η οποία ασφαλώς συνήργησε κατά τις ώρες της δημιουργίας του.»²

¹ Πρόκειται για την πρώτη, πανομοιότυπη έκδοση της παρτιτούρας του «Βυζαντινού Ορατορίου» του Χαρίλαου Ταλιαδώρα, βάσει της οποίας έχει γίνει και η πρώτη εκτέλεση του έργου στο εξωτερικό, στο πλαίσιο του Festival d'Art Sacré de la Ville de Paris, στις 21 Μαρτίου 1995. Η παρτιτούρα καλλιγραφήθηκε από τον κ. Μάνο Πασχάλη. Επίσης, το «Βυζαντινό Ορατόριο» μεταγράφηκε σε ευρωπαϊκή σημειογραφία από τον κ. Περινλή Μαυρουδή.

² Το παρόν εισαγωγικό κείμενο για το «Βυζαντινό Ορατόριο» είναι παρμένο από το εσώφυλλο του CD αρ. 101 με τίτλο: Χαρίλαος Ταλιαδώρας, Festival d'Art Sacré de la Ville de Paris, 21 Μαρτίου 1995, *Συναυλία Βυζαντινής Μουσικής*, Μουσική – Σύνθεση: Χαρίλαος Ταλιαδώρας, Άρχων Πρωτοψάλτης Θεσσαλονίκης, Οφφικιάλιος της Μ.Χ.Ε.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ "ΟΡΑΤΟΡΙΟ"

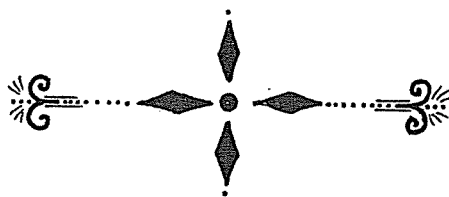
(Σε πρώτη εκτέλεση)

ΚΕΙΜΕΝΟ: "ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ "ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΩ ΙΩΑΝΝΩ."
(Το αυθεντικό)

ΜΟΥΣΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ: ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΑΛΙΑΔΩΡΟΣ

ΣΥΜΜΕΤΕΧΕΙ: Πολυμελής Βυζαντινός χορός υπό την Δ-υση και
συμμετοχή τω ΧΑΡΙΛΑΩ ΤΑΛΙΑΔΩΡΩ Αρχοντoς πρωτομάϊτζα
της Μ. Χ. Ε.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Οι μελωδίες σε διάφορες ρίθμες κ' κύρια σε Πλάγιο τὸ Τετάρτo (major), σε πλάγιο τὸ πρῶτo (minor) κ' σε θυμελικά μέλη, με υπερμείδονες τόνους, διαφοροποιούνται με την αλλαγὴ τοῦ Μέρους κ' των χρονικῶν αξιῶν ὥστε κ' με τὰ ἰσοκρατήματα τὸ χορὸν κ' τὴν συμμετοχὴν τὴν σε χορικά μέρη τῆς μελωδίας, η ὅλη παράδoση τοῦ "ΟΡΑΤΟΡΙΟΥ" αὐτὸ νὰ περνᾷ εὐχάριστα εἰς ἀκροατήριον πὸ ἐλπίζομε νὰ ικανοποιηθεῖ.—

ΕΝΑΡΞΙΣ

"ΧΟΡΙΚΟΝ" - ΟΛΟΣ Ο ΧΟΡΟΣ

N
 δ Ματθ ρω ε χω πα ντι τω α νο ο ντι τος

δο χος της προ φη τει ας τω βι βλι ι ο το τω δ

ε αν τισ ε πι δη ε πι ταυτα ε πι

δη βει ο θε ος επ αυ τον τας πλη γας τας γε γραφι

με νας εν τω βι βλι ω το ο το και ε

Δ
 αν τισ α φε λη α πο των δο χων τω βι

βλι ο της προ φη τει ας ταυτης η α φε λει

N
 ο θε ος το με ρος αυ το α πο τω συ λω της ζω

Δ N
 ης και εκ της πο λε ως της α γι ας των γε γραφι

Δ N
 με νων εν τω βι βλι ω το τω δ

N
Kαι αι εγω ω ε κλαι

N
ο ον πο αυ ο τι ο δει εις α ξι ος ευ

Δ
ρε θη α νοι ξαι το βι θη ον

N (Ο ΧΟΡΟΣ)
ο τε θηε πειν αυτο και εις εκ των πρεσβυ

τε ρων λε χει μοι **Δ** μη κλαι αι ε

ιδε ε νι κη δεν ο δε ων ο εκ της

φυ λης Ι ο δα ρι Ια Δαυιδ

Δ α νοι ξαι το βι θη ον και τας

ε πα βφρα χι δας αυτα και α δα βι

την ω δην θω υ **Δ** ως τδ δδ λδ τδ θε

δ και την ω θη ην τδ αρνι **Κ** **Π** λε χο

SOLO

-3-

ντες 9 Με χα λα και δαυμαβα ται ερ χα 68

κυ ρι ε ο θε ος ο παντο κρα τωρ δι και αι

και α δη δη ναι αι ο σοι 68 9 ο βα (ο χορος)

6ι δε ευς των εδωνν τις 8 μη φο βη δη

κυ ρι ε και δο 6α 6η το ο νο μα

α 68 ο τι μο νο ος ο βι ος

ο τι παντα ται ε εδνη η η 68 6ι 68

και προ 6κυ νη 68 6ι ενω τι ο ο ον

68 ο τι τα δι και ω μα ται 68

ε φα νε ρω δη 6αν

Ρυθμός: 011 **N** (MAZI)

Και ε γε νε το η πιο λικ η με γα

α λη εις τρι α με ρη και αι πιο λικ των ε δνων

ε πε σαν και βα θυ λων η με γα λη ε (PIANO)

μνη ηδδη ε νω πι ο ον το θε ο δδ ναι αυ

τη το πο τη ρι ον το οι νδ το ου

με της ορχης αυ το και πα βα νη σος ε φυ γε

και ο ρη οχ ευ ρε δη σαν

(Ο ΧΟΡΟΣ) και χα λα ζα με γα λη ως τα λαντι

αι α κατα βα νει εκ το ου ρα νδ ε πι

(SOLO) Π τος ανθρω πος και εθ λας φη μη σαν οι

ανθρωποι οι τον θε ον εκ της πλη χης της χαλα

(Ο ΧΟΡΟΣ)

α κα θα αρτα και με μι ση με ε νο
(Μαζί)

Ρυθμός 011
Ο ΤΙ ΕΚ ΤΩ ΟΙ ΝΩ ΤΩ ΘΥ ΜΩ ΤΗΣ ΠΟΡ

ΒΕΙ ΑΣ ΑΥ ΤΗΣ ΠΙΕ ΠΩ ΚΑΝ ΠΑΝΤΑΤΑ Ε

ΔΗΝ και οι θα οι λεις της ης μετ αυ της

(ΠΙΑΝΟ)
Ε ΠΟΡΝΕΥΘΑΝ και οι εμπο ροι της ης εκ της

ΔΟΥ να με ως τω βρη νος αυτης Ε ΠΛΩ ΤΗΘΑΝ

≠ SOLO ≠
Και η κω θα αλληλφωνην εκτω ου ρα

ΝΩ Δ ΧΕ ΘΩ ΘΑΝ Ε ΞΕΛΘΕ Ε ΕΞ ΑΥΤΗ

ΗΓ Ο ΛΑ Ο ΟΣ ΜΩ Δ Ι ΝΑ ΜΗ ΘΥΓΚΟΙ ΝΩ

ΝΗ ΘΗ ΤΕ ΤΑΙΣ Α ΜΑΡΤΙ ΑΙΣ ΑΥΤΗΣ και Ι ΝΑ ΕΚΤΩΝ

ΠΛΗ ΓΩΝ Α ΑΥΤΗ ΗΣ ΜΗ ΛΑ ΘΗ ΤΕ

(Ο ΧΟΡΟΣ)

Ο ΤΙ Ε ΚΟΗ ΔΗ ΔΗ ΣΑΝ ΑΥΤΗΣ ΑΙ Α ΜΑΡΤΙ ΑΙ

ΑΧΡΙ ΤΩ ΘΡΑΝΘ ΚΑΙ ΕΜΝΗ ΜΟ ΝΕΥΘΕΝ Ο ΘΕ ΟΣ

ΤΑ Α ΔΙ ΚΗΜΑΤΑ ΑΥΤΗ ΗΑ

≠ SOLO ≠

ΕΥΦΡΑΙ ΝΘ Ε ΕΠ ΑΥ ΤΗ Θ ΡΑ ΝΕ

ΚΑΙ ΟΙ Α ΧΙ ΟΙ ΚΑΙ ΟΙ Α ΠΟΘΟ ΛΟΙ ΚΑΙ ΟΙ

ΠΡΟ ΦΗ Η ΤΑΙ Ο ΤΙ Ε ΚΡΙΝΕΝΟ ΘΕ

(ΜΑΣΙ)

ΟΣ ΤΩ ΚΡΙ ΜΑ Υ ΜΩ ΩΝ ΕΞ ΑΥΤΗΣ

(Ο ΧΟΡΟΣ)

ΜΑ ΚΑ ΡΙ ΟΙ ΟΙ ΠΟΙ ΘΥΤΕΣ ΤΑΣ ΕΝ ΤΩ

ΛΑΣ ΑΥ ΤΩ Ι ΝΑ ΕΘΤΟΥ Η Ε ΞΘ ΒΙ Α ΑΥΤΩΝ

Ε ΠΙ ΤΩ ΞΥ ΛΟΝ ΤΗΣ ΞΩ ΗΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΠΥ ΔΩ ΒΙΝ

≠ SOLO ≠

ΕΙ ΘΕ ΕΛΘΩ ΣΙΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟ ΔΙΝ Ε ΞΩ ΟΙ

3
κυ νες, και οι φαρμακοι και οι πο ο ορ

Δ **N**₃
νοι και οι φο νεις και οι ειδωλο λα α ατραι

5
και τας ο φι λων και ποι ων γε ευδος

(FORTE)
Ρυθμός οϊι **N**
χω I η 68 89 επει

(PIANO)
γα τον αγγε λο ον μω μαρτω ρη η

N
βαι υ μιν τα αυτα ε πι ταις ευχηι θε ι αις

(SOLO) **(FORTE)**
Δ
χω ει μι η ρι σα και το γενοσ Δαυιδ

N **Δ** **N**
ο α 67η ηρ ο λαμπρος ο πρωι νος

(Ο ΧΟΡΟΣ)
 Και με τα ταυτα ει δον

και η νοι γη ο να ος της θκη νης το μαρτυ ρι

(SOLO)
 ο εν τω ου ρα νω και ε ξη ηλθον οι ε

πτα α αγγελτοι οι οι ε χο οντες τα ε πτα

πλη γας εκ το να ο οι η θαν ενδε δυ

με νοι ρι νον κα θα ρον λαμπρον ο και πε ρι

ε ξω θμε νοι πε ρι τα σση θη

ξω νας χρυ θας

(Ο ΧΟΡΟΣ)
 Και α ηηθεν ο πρω τος και ε

ξε χε ε την φι α θην αυ το ο εις την γην και

(PIANO)
 ε γε νε το ε ελκος κα κον και πο νη

M **Δ**
 ρο ον ε πι τος ανθρω πος τος ε χοντας

το χα ραγμα τω δη ρι ι ς και τος προ ο

B
 εκυ νο οντας τη ει κο νι αυτα

(Ο ΧΟΡΟΣ)
M N
 και ει δον εκ τα στοματος τα δρακοντος

και εκ τα στοματος τα δη ρι ι ς και εκ

τα στοματος τα γευδο προ φη τα πνευματα

(ΟΙ ΔΥΟ)
 τρι α α κα δαυτα ως βασιλαιοι ει δι

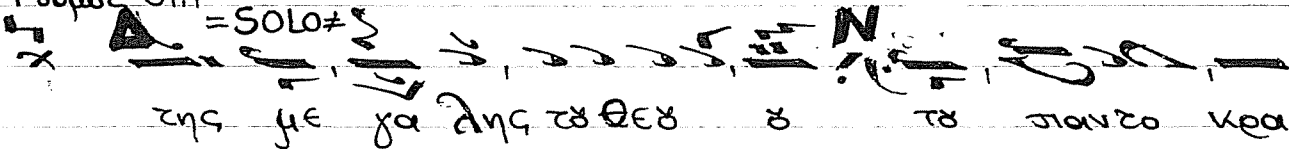
γαρ πνευματα δαι μο νι ι ων ο ποι ο οντα τη

μει α α εκπο ρευε ται ε πι τος βα βι λεις

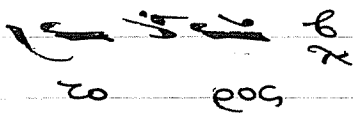
της οι κα μενης ο λης ου να γα χει εν αυτας

Δ N
 εις τον πο λεμον της η με ρας κει νης

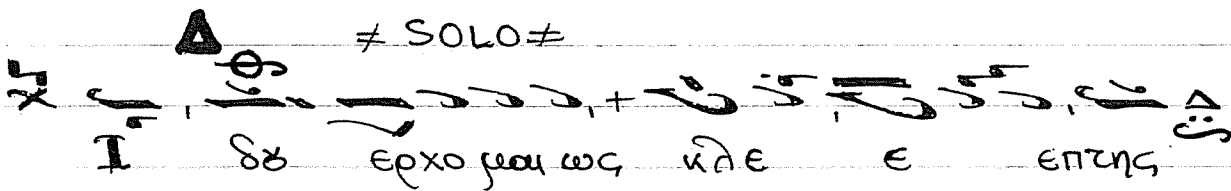
Ρυθμός οίλι

Δ = SOLO ≠

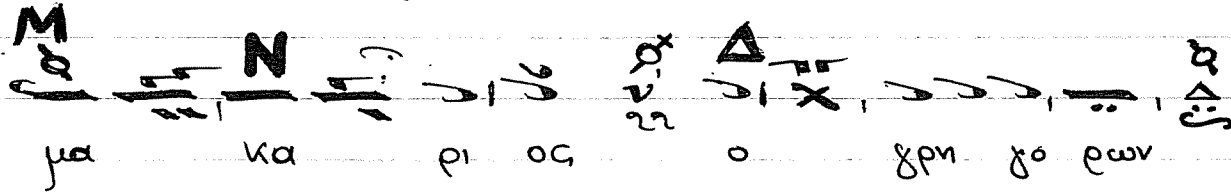
της με γα λης τω θεω

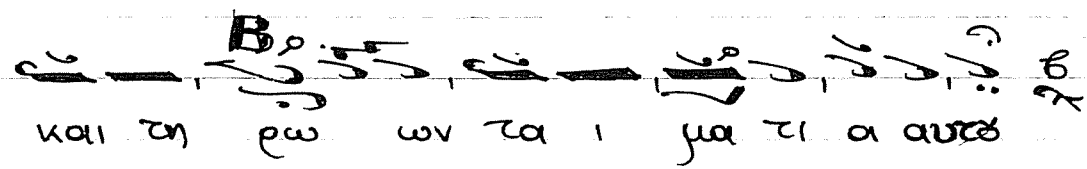
ω ρος

Δ ≠ SOLO ≠

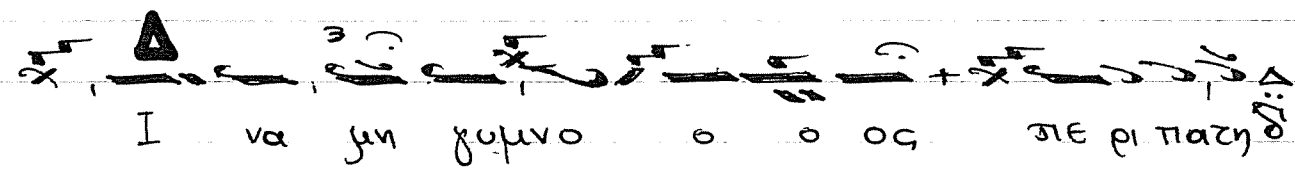
Ι δδ ερχομαι ως κδε ε επτης

M **N**

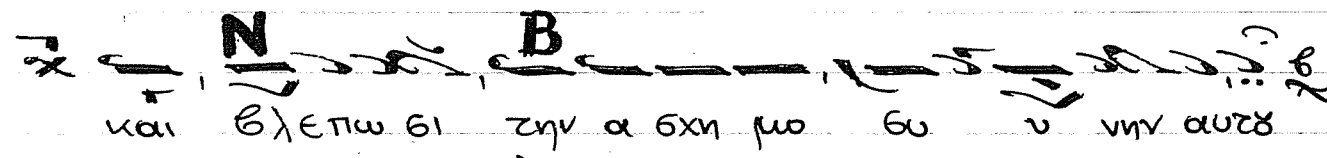
μα κα ρι ος ο γρη γο ρων

B

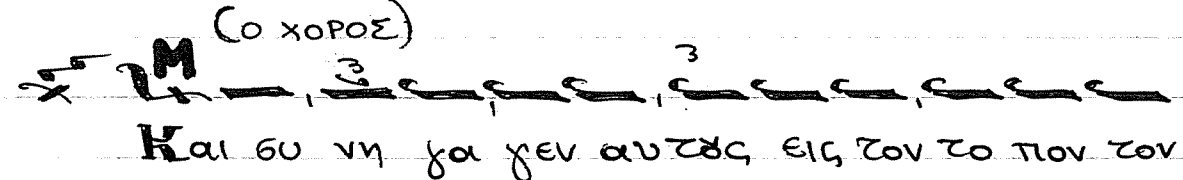
και τη ρω ων τα ι μα τι α αυτα

Δ

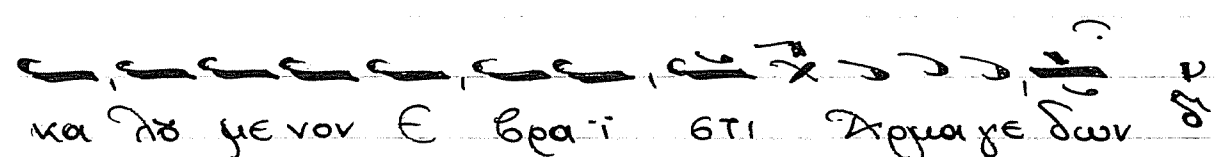
Ι να μη γυμνο ο ο ος πε ρι πατη

N **B**

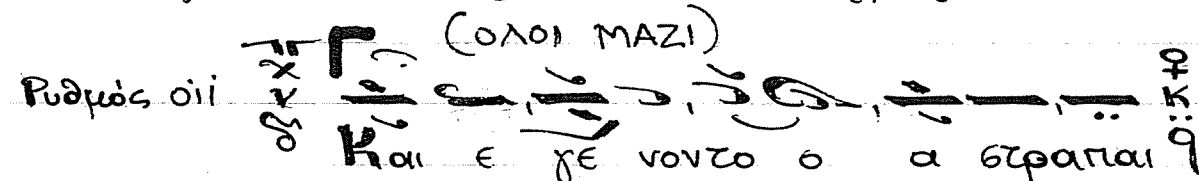
και θλεπω τι την α βχη μο ου ν νην αυτα

(Ο ΧΟΡΟΣ)
M

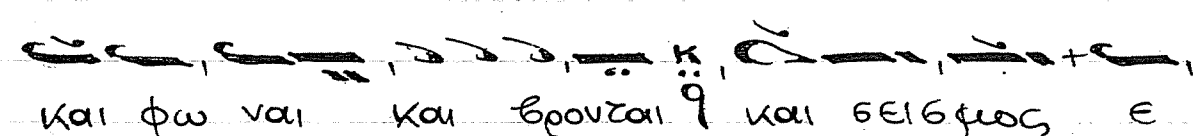
Και ου νη γα γεν αυτας εις τον το πον τον

κα δδ με νον ε βρα ι στι Αρμα γε δων

(ΟΛΟΙ ΜΑΖΙ)
Ρυθμός οίλι

Και ε γε νοντο ο α στραται

και φω ναι και βρονται και βειβμος ε

γε νε το με ρας οι ο ος οκ ε γε νε το

αφ ο οι ανθρωποι ε γε νοντο ε πι της γης

τη δι κς τος βεισμος ο ο ο ο ο

με ε ρας

και α τη νεχε με εις ε ρη

μον εν πνευμα τι και ει δον γυναικα

καθη με ε νην ε πι το δη ρι ι ον το

κο οκκι νον γε μον ο νο μα τα θλα εφη μι

ι ας ε χον κε φα ρας επτα και κε ρα τα

δε ε κα ο

και η γυ νη ην πε ρι βε θη με ε νη

πορφυ ρον και κοκκι νον και κε χρυσω μενη χρυ

σι ω και δι δω τι μι ω και μαργα ρι ταις

ε χσ σα πο τη ρι ον χρυ σον εν τη χει ρι αυ

της γε μον βδε λυ μα α των και τα α

κα θαρτα της πορνει ας αυ της και επι το με

τω πον αυτης ο νο μα γε γραμ με νον

μου στη ρι ον Βα θυ λωων η με γα δη

η μη τηρ των πορνων και των βδε λυ μα α των

της γης και ει ει δον την γυ

νοι κα με θυ ε σαν εκ τσ αι ματος των α

χι ων και εκ τσ αι ματος

M (Ο ΧΟΡΟΣ)

των μαρτυ ρων Ι η η 68 και ε

δαυμα θα ι δων αυ τη η δαυμα με

(FORTE)

ε γα Ρυθμος οηι x N x γω Ι η

68 88 ε περνα τον αγγε λο ον μω 88

(PIANO)

μαρτυ ρη θαι υ μιν τα αυτα ε τι ταις

Εκκλησι αις

(SOLO) Forte

x Δ x γω ει μι η ρι ζαι και το γενοσ Δαυιδ

N ΔN

ο αση ηρ ο λαμπρος ο πρωι νος

ΤΕΛΟΣ

